

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Liefde voor de Hollandse bouwkunst : architectuur en toegepaste kunst
bij Uitgeversmaatschappij Kosmos 1923-1960**
Oldewarris, J.A.

Citation

Oldewarris, J. A. (2016, October 6). *Liefde voor de Hollandse bouwkunst : architectuur en toegepaste kunst bij Uitgeversmaatschappij Kosmos 1923-1960*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43443>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43443>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43443> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Oldewarris, J.A.

Title: Liefde voor de Hollandse bouwkunst : architectuur en toegepaste kunst bij Uitgeversmaatschappij Kosmos 1923-1960

Issue Date: 2016-10-06

Hoofdstuk 3.3

ARCHITECTUUR: NIET-GEREALISEERDE UITGAVEN

3.3. ARCHITECTUUR: NIET-GEREALISEERDE UITGAVEN

Naast gerealiseerde uitgaven kent iedere uitgeverij ook talrijke niet gerealiseerde uitgaven. De oorzaken daarvan, de reden dat een idee of initiatief voor een boek, van de uitgever, een auteur of instantie, niet tot resultaat leidt, zijn velerlei. Vaak zijn ze van financiële, soms van inhoudelijke aard.

We bespreken eerst de contacten van uitgever Jac. van der Kolk met Jan Wils en Willem Dudok, van wie of over wie hij graag boeken had willen publiceren. Daarna volgen nog twee door Van der Kolk geïnitieerde projecten, en een tiental voorstellen van architecten voor boeken die de moeite van het vermelden waard zijn, omdat ze laten zien welke onderwerpen actueel waren, met welke intenties ze werden bedacht, en hoe uitgever Van der Kolk erop reageerde.

3.3.1. De vruchteloze contacten met Jan Wils

De naam van de Haagse architect Jan Wils (1891-1972), een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de moderne architectuur in Nederland, komt niet voor in de fondslijst van Kosmos. Toch wordt hier een hoofdstuk gewijd aan Wils, omdat dat inzicht kan geven in de niet-aflatende inspanning van de uitgever, in dit geval Jac. van der Kolk, om een auteur aan zich te binden. Een auteur bovendien, van wie veel verwacht werd. Dat deze verwachting in geen enkel opzicht bewaarheid werd, blijkt uit het verhaal van de teloorgang van een aantal projecten waartoe afwisselend de uitgever en Wils zelf het initiatief hadden genomen.¹

Moderne volkswoningbouw in Nederland

In 1919, toen Jac. van der Kolk nog chef was van de Technische Uitgeverij van de N.V. Weduwe J. Ahrend & Zoon, organiseerde de Haagse Kunstkring van 6 tot 27 september een tentoonstelling over volkswoningbouw en gaf daarbij een tien pagina's tellende brochure uit waarin het werk van de inzenders werd opgesomd. De zogenaamde Regelings-commissie, het organiserend comité van de tentoonstelling, bestond uit voorzitter W. van Boven, secretaris J. Wils, en de leden J.C. Altorf, V. Huszar en W. Verschoor. Onder de architecten vinden we onder anderen H.P. Berlage, K.P.C. de Bazel, M. Brinkman, B. Bijvoet & J. Duiker, W. Dudok, J. Gratama en G. Versteeg.²

Van der Kolk was geïnteresseerd in eventuele publicatie van de tentoongestelde plannen, want vanaf ongeveer 1910 was volkswoningbouw, mede een gevolg van de Woningwet van 1901, als nieuwe opgave voor architecten sterk in opmars. Dit werd in Amsterdam nog verder gestimuleerd, toen in 1914 F.M. Wibaut aantrad als wethouder Volkshuisvesting voor de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Het ambtelijk apparaat dat voor de uitvoering van de nieuwe wet in het leven werd geroepen, de Gemeentelijke Woningdienst, kreeg als eerste directeur Wibauts zwager, de civiel ingenieur en sociaal-democraat A. Keppler.

Drie dagen voordat de tentoonstelling opende, schreef Van der Kolk aan Keppler: 'Wij overwegen een zeer belangrijke uitgave op het gebied van volkswoningbouw, en zouden uw medewerking daaraan zeer op prijs stellen'.³ Keppler nodigde hem vervolgens bij zich thuis uit, in de Sarphatistraat 92, op vrijdag 5 september tussen 2 en 5 uur, teneinde nader van gedachten te wisselen.⁴

Na een bezoek aan de tentoonstelling, drie dagen na de opening, ging Van der Kolk onaangekondigd langs bij de woning van Wils. Hij wilde hem spreken in verband met de tentoonstelling en uiteraard, in het verlengde daarvan, met de mogelijkheid van een publicatie.

¹ Voor leven en werk van Jan Wils, zie: Van Bergeijk 2007.

² Map 1919 – J. Wils, Voorburg.

³ Brief 03-09-1919: Van der Kolk aan Keppler.

⁴ Brief 04-09-1919: Keppler aan Van der Kolk.

Hij trof Wils niet thuis, waarop hij hem een brief schreef.⁵ Wils liet weten dat hij beschikbaar was en stelde een ontmoeting voor in de restauratie van het Centraal Station in Amsterdam: ‘Ter herkenning zal ik voor my leggen een bruinleeren serviette met wandelstok er dwars over’.⁶

Het gesprek moet aan de verwachting van Van der Kolk hebben beantwoord, want, enthousiast en wel, kwam hij kort daarop over de uitgave van een werk over ‘Moderne Volkswoningen in Nederland’ ter zake in een brief, zoals hij dat in zijn hele verdere loopbaan telkens weer zou doen, om daarmee duidelijk de uitgangspunten voor een boek vast te leggen.⁷ Hij besprak achtereenvolgens boeken die als voorbeeld konden dienen, de mogelijke technische uitvoering, het gebruik van het tentoonstellingsmateriaal, waar Wils voor moest zorgen (‘dank zij uw vele relaties, zal u dat wel niet moeilijk vallen’), de gewenste tekst, Wils’ honorarium, en de fotografie van het werk op de tentoonstelling.

Bovendien had Van der Kolk onderzocht wat er in het buitenland over het onderwerp was verschenen. Volgens hem zou het beoogde boek in de geest van ‘Cottage design, housing of the working classes’ moeten worden uitgegeven.⁸ Hij stuurde dit boek en soortgelijke werken ter inzage mee. Hij merkte op: ‘Formaat, papier en zetwijze zouden wij ongeveer overeenkomstig bijgevoegde proefpagina willen kiezen, terwijl wij het geheel beter wilden verzorgen dan het bovengenoemde Engelsche werk. Zoo zouden wij tegenover den titel een plaat in kleurendruk willen plaatsen, waartoe zich o.i. b.v. een der ontwerpen van Gratama en Versteeg zeer goed zou leenen’.

Het voor de tentoonstelling ingezonden materiaal bleef het uitgangspunt, maar er was al veel goeds gebouwd dat ook in de uitgave diende te worden opgenomen, vond Van der Kolk. Als ze het eens konden worden, zou het honorarium 800 gulden bedragen bij een eerste oplage van duizend exemplaren, stelde hij voor, en kwam het plan tot uitvoering, dan moesten de ingezonden ontwerpen nog tijdens de duur van de tentoonstelling gefotografeerd worden.⁹

Wils wist voor de tekst W. van Boven te strikken, de voorzitter van de Regelings-commissie, maar belangrijker nog dan dat, hij was tevens inspecteur der Volksgezondheid. ‘Een by uitstek deskundige op het gebied van alles, wat het woningvraagstuk betreft’, schreef Wils aan ‘J. v.d. Kolk, Beheerder afd. Uitgeverij’, in een brief van 13 september 1919.

Het door Van der Kolk opgemaakte concept-contract stuurde Wils vijf dagen later, voorzien van zijn opmerkingen, retour en in een begeleidende brief schreef hij enthousiast: ‘Ik ben reeds begonnen met het verzamelen van materiaal en het verder uitwerken van het programma’.¹⁰ Van der Kolk reageerde de volgende dag al. Zijn eerste berekening bleek veel te optimistisch geweest. Duizend exemplaren was te weinig. ‘Het spijt ons zeer, dat wij onze berekening niet hebben gemaakt, alvorens u een voorstel te doen, doch na ons bezoek aan de Tentoonstelling in de Haagsche Kunstkring en ons eerste onderhoud met u, waren wij zoo enthousiast voor deze uitgave, dat de kwestie van prijsberekening op den achtergrond is geschoven’. Van der Kolk deed een nieuw voorstel: de oplage werd 1500 ex. en het honorarium f 1000, ‘waarin dus eventueel het honorarium voor den Heer W. van Boven, wiens medewerking ook wij op prijs zullen stellen, is inbegrepen’. Het boek werd nu begroot op negen vel (144 blz.), zes vel voor de tekst en drie vel voor illustraties. De drie vel voor de illustraties moesten als volgt worden verdeeld: 24 illustraties op een hele pagina is 24 pagina’s, 24 illustraties op een halve pagina is 12 pagina’s en 48 illustraties op een kwart

⁵ Brief 09-09-1919: Van der Kolk aan Wils.

⁶ Brief 10-09-(1919): Wils aan Van der Kolk.

⁷ Brief 13-09-1919: Van der Kolk aan Wils.

⁸ De titel kon niet worden getraceerd. Wellicht bedoelde Van der Kolk Moritz Kaufman, *The Housing of the Working Classes and the Poor*. Londen, T.C. & E.C. Jack, 1907.

⁹ Brief 13-09-1919: Van der Kolk aan Wils.

¹⁰ Brief 18-09-1919: Wils aan Van der Kolk.

pagina is ook 12 pagina's. Dat waren in totaal 48 pagina's. Meer illustraties zou de voorkeur hebben, maar de kosten van de clichés waren volgens Van der Kolk te hoog. 'Wanneer het aantal bladzijden tekst uwe raming te boven mocht gaan, hebben wij geen bezwaar tegen een groter lettertype, zoals b.v. gebruikt is voor den tekst van "Leliman & Sluyterman, Het moderne Landhuis", waarvan vermoedelijk wel een ex. in uw bezit is'.¹¹ Ten slotte sprak Van der Kolk de hoop uit dat Ahrend met Wils inzake de uitgave van bovenbedoeld boek tot overeenstemming zou komen, 'en dat wij naderhand nog meermalen de eer mogen hebben, als uw uitgever op te treden'.¹² Dat zou nog lelijk tegenvallen, zoals later zal blijken. Op verzoek van Wils liet Van der Kolk in het contract een clausule met betrekking tot extra-correctie vervallen. Bovendien wilde Wils weten hoe de hoogte van de eerste oplage werd gecontroleerd. Van der Kolk suggereerde een schriftelijke verklaring van de drukker en eventueel de binder. 'Overigens hopen wij, dat onze eer en goede naam u ook zekere waarborgen mogen bieden'.¹³ Begin oktober stuurde Wils het schema voor het boek, dat bestond uit de volgende hoofdstukken:

1. Het woningvraagstuk in het algemeen en de arbeiderswoning in het bijzonder (waarin op te nemen verschillende statistische gegevens);
 2. De werking der woningwet;
 3. De voorbereiding voor de bouw;
 4. Enkele woning / dubbele woning / woninggroepen (op het land en in de stad) / verdiepingwoningen / arbeidersflats / inrichting der woning;
 5. De opbouw / vormgeving / spaarzaam bouwen / verlichte constructies / verwarming / verlichting / riolering / groepenbouw, werkwijze, normalisatie;
 6. Overzicht van de bestaande woningcomplexen in Nederland: woninggroepen / open bebouwing / tuindorpen / aaneengesloten bebouwing / blokbouw;
- Voor wat betreft de illustraties stelt Wils de volgende driedeling voor:
- Laagbouw: tuindorpen Het Lansink in Enschede, Heijplaat en Vreewijk in Rotterdam, en het rode dorp in Arnhem;
- Open bebouwing: woningbouw in Hilversum, Arnhem, Voorschoten, Zwijndrecht, Zuilen, Velzen en Breukelen;
- Hoogbouw: Amsterdam: Javastraat, Transvaalbuurt, J. van Epen, Leliman, de Klerk; Den Haag: Openbaar Belang, 't Nut, Trekvljet; Rotterdam: Spangensche polder.¹⁴

Twee dagen later antwoordde Van der Kolk dat hij instemde met het schema. En passant verwees hij naar een idee voor nóg een boek dat Wils ter sprake had gebracht: 'Over de eventuele uitgave van uw werkje "Hoe een huis gebouwd wordt" zullen wij gaarne eens met u spreken'.¹⁵ Verdere correspondentie over deze uitgave vinden we niet meer terug in het archief van Kosmos. Het boek zou drie jaar later, in 1922/23, in twee deeltjes verschijnen bij uitgeverij Elsevier onder de titel *Het woonhuis*, resp. *I. Zijn bouw*, en *II. Indeeling en inrichting*.

Hoewel Wils in februari 1920 schreef dat er 60 à 65 bladzijden kopij gereed waren voor het boek over volkswoningbouw, betwijfelde hij of het hem zou lukken de afgesproken leverdatum van 1 maart te halen. Ook op het verzoek van Van der Kolk om met Van Boven de mogelijkheid van een regeringssubsidie voor het boek te bespreken, reageerde hij weinig

¹¹ Bedoeld wordt: J.H.W. Leliman en K. Sluyterman, *Het moderne landhuis in Nederland*. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1916 (2e dr. 1917; 3e dr. 1922).

¹² Brief 19-09-1919: Van der Kolk aan Wils.

¹³ Brief 27-09-1919: Van der Kolk aan Wils.

¹⁴ Brief 09-10-1919: Wils aan Van der Kolk.

¹⁵ Brief 11-10-1919: Van der Kolk aan Wils.

optimistisch. Van Boven twijfelde eraan, schreef Wils, ‘omdat een particuliere exploitatie niet zoo gemakkelijk wordt gesteund als een exploitatie met een algemeen doel’.¹⁶

Van der Kolk werd nu ongeduldig. Hij wilde het boek zo snel mogelijk uitbrengen, omdat hij vreesde dat anders een andere uitgeverij, waarmee hij waarschijnlijk Brusse bedoelde, hem voor zou zijn: ‘De belangstelling voor een boek over dit onderwerp is thans ongetwijfeld zeer groot’. Over de regeringssubsidie bleef hij optimistisch: ‘Wanneer men echter nagaat dat het boek van v.d. Kloot Meyburg over Bouwkunde en nog kort geleden het Jaarboek voor Nijverheidskunst een subsidie kregen, dan lijkt het ons lang niet buiten gesloten, dat ook uw boek daarvoor in aanmerking kan komen’.¹⁷ Toen de definitieve titel ter sprake kwam, concludeerde Van der Kolk dat *Volkswoningbouw in Nederland* de beste was:

Wij willen niet ontkennen dat de titel, waaraan de heer van Boven den voorkeur geeft, n.l. ‘Volkshuisvesting in Nederland’ misschien juister is, doch wij weten bij ervaring maar al te goed, van welken invloed de titel van een boek op den verkoop kan zijn. De geheele opzet van uw boek, is steeds gericht geweest naar de behoefte aan een goed modern boek, waarin de bouw van volkswoningen in ons land in zijn geheele omvang wordt behandeld, m.a.w. dus in de eerste plaats een boek voor bouwkundigen. Dat het boek daarnevens ook van veel belang is voor hen, die zich voor het vraagstuk der volkshuisvesting interesseeren, spreekt o.i. van zelf. Wij zien de zaak ook aldus: Door u persoonlijk wordt behandeld de Volkswoningbouw, door den heer van Boven meer de Volkshuisvesting. Nu stellen wij zooals u weet, de medewerking van den heer van Boven, ten zeerste op prijs, doch het door u behandelde gedeelte moet het hoofdbestanddeel van het werk blijven vormen, hoe belangrijk de bijdragen van den heer v. Boven ongetwijfeld ook zijn.¹⁸

Van der Kolk werd steeds enthousiaster en hij stelde voor de oplage opnieuw met 1000 exemplaren te verhogen tot 2500. Maar vanaf dat moment liet Wils niets meer van zich horen. In juni informeerde Van der Kolk naar de voortgang en meldde dat binnen enkele weken bij een andere uitgever een werk over tuinsteden zou verschijnen, dus haast was geboden. Hij doelde op het boek *Tuinsteden en volkshuisvesting in Nederland en buitenland* van de architect G. Feenstra, dat inderdaad in 1920 verscheen bij de N.V. Uitgevers-maatschappij v/h Van Mantgem & De Does in Amsterdam.¹⁹ Feenstra schreef in het voorwoord dat hij drie jaar daarvoor, in 1917, het verzoek had gekregen – we moeten aannemen van de uitgever – een boek over volkswoningbouw te schrijven. Van Mantgem & De Does had dus eerder al dan Van der Kolk plannen voor een boek over het onderwerp, hoewel het accent van Feenstra’s boek verlegd zou worden naar de tuinsteden en de volkshuisvesting.

Een maand later had Van der Kolk nog steeds geen tekst van Wils ontvangen. Wel een omslagtekening, die Van der Kolk redelijk geslaagd vond, hoewel hij uit zakelijk oogpunt de titel graag wat duidelijker had gezien. Maar op een omslagtekening zat hij niet echt te wachten: hij wilde dat er eindelijk eens schot in de zaak kwam. ‘Inderdaad beginnen wij soms te vreezen, dat wij van deze uitgave niet het plezier zullen hebben, dat wij er ons in het begin van hebben voorgesteld’.²⁰ In december herinnerde hij Wils eraan dat het anderhalf jaar geleden was, dat zij overeen waren gekomen dat hij een boek over volkswoningbouw zou schrijven. Hij gaf hem, noodgedwongen, uitstel tot begin 1921.²¹

¹⁶ Brief 19-02-1920: Wils aan Van der Kolk.

¹⁷ Brief 24-02-1920: Van der Kolk aan Wils. Beide boeken zijn uitgegeven door Brusse in Rotterdam: Herman van der Kloot Meijburg, *Bouwkunst in de stad en op het land* (1917) en *Nederlandsche ambachts- en nijverheidskunst. Jaarboek 1919*.

¹⁸ Brief 03-04-1920: Van der Kolk aan Wils.

¹⁹ Brief 22-06-1920: Van der Kolk aan Wils.

²⁰ Brief 07-07-1920: Van der Kolk aan Wils.

²¹ Brief 27-12-1920: Van der Kolk aan Wils.

De relatie kwam vervolgens op een laag pitje te staan. Maar Wils was ook een invloedrijk recensent voor *Het Vaderland* en dus belangrijk voor Van der Kolk. Het sturen van recensie-exemplaren, van onder andere *Constructie van Gebouwen* van Wattjes, ging gewoon door.²² Ook het boekje *Ruf zum Bauen*, waarover hij met Wils had gesproken, zond hij ter inzage toe, evenals een nieuw boek over stedenbouw van Gurlitt.²³

‘Vordert u reeds aan uw Woningbouw?’, schreef Van der Kolk in maart 1920. ‘Het laatste verschenen nummer van “Wasmuth’s Monatshefte” waarin werk van u werd opgenomen, hebt u zeker reeds gezien?’²⁴ Wils reageerde een kleine week later: ‘Het is mij aangenaam u tevens te kunnen berichten, dat ik thans ernstig bezig ben met de uitwerking van het boek’.²⁵ Van der Kolk persisteerde, wat moest hij anders: sancties waren zinloos. In juni waagde hij een nieuwe poging en herinnerde Wils aan de toezegging dat het werk in mei klaar zou zijn. Hij maakte van de gelegenheid gebruik te melden dat hij voornemens was een Nederlandse editie uit te geven van het in 1911 als ‘Sonderheft der Architektur des XX. Jahrhunderts’ verschenen werk van Frank Lloyd Wright, waarover hij onderhandelde met de Duitse uitgever Wasmuth. De inleiding van deze uitgave was van de Engelse ontwerper Charles Robert Ashbee, een van de leiders van de Arts & Crafts beweging, die Wright tijdens een bezoek aan Chicago, in 1900, had leren kennen.²⁶ Deze inleiding moest worden vertaald. ‘U zult begrijpen dat wij de vertaling van bedoelde inleiding alleen zouden kunnen overlaten aan een deskundige, die met Wright sympathiseert en volkomen met diens opvattingen bekend is. Wij zouden het daarom bijzonder op prijs stellen, indien u ons daarmee zoudt kunnen helpen’.²⁷ Wils zegde zijn medewerking toe, maar de uitgave ging uiteindelijk niet door; Wasmuth beschikte niet meer over de clichés.²⁸

Naar aanleiding van Wils’ recensie van *Constructie van Gebouwen* vervolgde Van der Kolk: ‘Wij meenen ons te herinneren, dat u als medewerker verbonden is aan het een of ander Bouwkundig tijdschrift. Wij zullen het namelijk zeer op prijs stellen, wanneer naast de vele gunstige besprekingen van het werk van Prof. Wattjes, ook een recensie verscheen van een van de vooraanstaande jongeren in de Architecten-wereld’.²⁹ Ook Wattjes gaf zijn mening over het almaar uitblijvende boek van Wils over de volkswoningbouw. Hij schreef tijdens een treinreis van Beverwijk naar Zutphen aan Van der Kolk:

Uw mededeelingen over ’t boek van Jan Wils geven mij aanleiding tot de volgende opmerkingen. U gelieve dit ongevraagd advies te verontschuldigen: het spruit voort eenerzijds uit de aangename relatie met uw firma, anderzijds uit uw liefde voor de Hollandsche Bouwkunst. Ofschoon een boek over de woningbouw van Jan Wils ook zeer belangrijk is, schijnt ’t mij zeer jammer dat uw oorspronkelijke opzet niet gehandhaafd is. Een boek dat een algemeen overzicht geeft van wat Nederland in de woningbouw economisch-technisch en architectonisch heeft bereikt is m.i. zeer gewenscht en zal ook hoogst belangrijk zijn. Wordt zoo’n boek serieus bewerkt en behoorlijk verzorgd uitgegeven, dan zal het m.i. ook in ’t buitenland zeer veel aftrek vinden. In ’t buitenland wordt wel de superioriteit van onze volkswoningbouw

²² Map 1921 – Jan Wils, Voorburg.

²³ Brief 09-02-1921: Van der Kolk aan Wils. Bedoeld wordt: Cornelius Gurlitt, *Handbuch des Städtebaues*. Berlin, Der Zirkel, 1920.

²⁴ Brief 17-03-1921: Van der Kolk aan Wils.

²⁵ Briefkaart 23-03-1921: Wils aan Van der Kolk.

²⁶ Zie: <http://www.britannica.com/biography/Charles-Robert-Ashbee> (5 oktober 2015).

²⁷ Brief 24-06-1921: Van der Kolk aan Wils.

²⁸ Brief 30-06-1921: Wils aan Van der Kolk.

²⁹ Brief 06-07-1921: Van der Kolk aan Wils. Welk bouwkundig tijdschrift Van der Kolk bedoelt is niet duidelijk. Wils was als medewerker verbonden (geweest) aan *De Stijl* en schreef onder andere voor *Levende kunst*, *Wendingen* en *Centraalblad der bouwbedrijven*. Van der Kolk doelde ongetwijfeld op talentvolle jonge architecten als Michel de Klerk en Piet Kramer.

algemeen erkend. Zoo een boek zou evenzeer een welkome verbetering van en a.h.w. tegengif zijn voor 't povere regeeringsalbum³⁰ als mijn boek Ned. Bouwkunst dat is voor de uitgave Leliman. Wanneer het bv als tweeling uitgave naast mijn boek verschijnt in hetzelfde formaat en ook als internationale uitgave, dan geloof ik dat beide werken elkaars debiet in 't geheel niet zouden schaden doch veeleer zouden steunen. In afwijking van mijn boek zou 't woningbouwboek m.i. ook in Frankrijk veel belangstelling wekken. De bewerking zou ook zeer serieus moeten geschieden. Het komt mij voor dat de bewerking in zeer goede handen zou zijn bij Inspecteur Volksgezondheid Ir. Keegsten in Arnhem in samenwerking met Dudok te Hilversum.³¹

Omdat de kopij van Wils uitbleef, stelde Van der Kolk in oktober van 1921 voor het contract geheel te laten vervallen. De reeds aan Wils betaalde eerste termijn van zijn honorarium zou wat Van der Kolk betreft verrekend kunnen worden met de levering van kopij voor een ander door Wils te schrijven beknopt werkje, waarvoor de nodige belangstelling werd verwacht: 'Uw denkbeeld een boekje te schrijven over de moderne inrichting van de woning, lijkt ons niet kwaad'.³²

Intussen had de Haagsche Kunstkring op eigen initiatief de uitgave *Volkswoningbouw* ter hand genomen, een laat uitvloeisel van de tentoonstelling van 1919. Het album bevatte twintig platen van woningcomplexen, waaronder het eerste Rotterdamse tuindorp Vreewijk, het Burgemeester Vernède-park in Voorschoten, de gemeentelijke woningbouw in Hilversum, en woningbouwprojecten in Velzen en Breukelen. De tekeningen in het album waren gemaakt door Jan Wils en de inleiding was van H.P. Berlage. Vilmos Huszar tekende voor het omslagontwerp. Van der Kolk was geïnteresseerd om de resterende voorraad van het plaatwerk in de handel te brengen, en met belangstelling zag Wils, die op dat moment secretaris was van de Haagsche Kunstkring, een bod van Van der Kolk tegemoet.³³ De onderhandelingen strandden echter op de vraagprijs, zoals blijkt uit een brief van de secretaris van de Haagse Kunstkring: 'Ik mag u niet verhehlen, dat uw bod van f 1,50 per exemplaar van het Plaatwerk voor ons enigszins teleurstellend was. Wel kan ik u zeggen, dat ons Bestuur genegen is u de resterende exemplaren tot een maximum van 700 af te staan voor een prijs van f 2,25 per exemplaar'.³⁴ De deal ging niet door, maar blijktens *Brinkman's Cumulatieve Catalogus* van 1921 zou Ahrend wel als distributeur het album, voor een prijs van f 7,50, in de handel brengen.³⁵

Op ten Noort & Scheffer

Het boek met Wils over volkswoningbouw, zo is gebleken, liep op niets uit. Maar dat wilde niet zeggen dat Van der Kolk het opgaf. Hij moest en zou een boek over dit onderwerp in zijn fonds hebben, en op het voorstel van de architecten en raadgevend ingenieurs A.H. Op ten Noort en L.S.P. Scheffer uit Utrecht voor een boek over volkshuisvesting ging hij dan ook gretig in. Al in november 1921 waren er uitvoerige besprekingen. Van der Kolk bleef echter wel voorzichtig; de door hem verwachte kleine oplage zou de prijs te hoog maken, en over

³⁰ Wattjes bedoelt waarschijnlijk het boek *Arbeiderswoningen in Nederland*, dat in 1921 in opdracht van de regering bij W.L. & J. Brusse is verschenen.

³¹ Brief 20-08-1921: Wattjes aan Van der Kolk.

³² Brief 07-10-1921: Van der Kolk aan Wils.

³³ Brief 06-10-1921: Wils aan Van der Kolk. Wils was secretaris van 1 augustus 1919 tot 1 januari 1922, zie: <http://www.haagsekunstkring.nl/index.php/hkk-algemeen/samenstelling-bestuur-1891-nu> (5 oktober 2015).

³⁴ Brief 17-10-1921: Secretaris Haagsche Kunstkring aan Van der Kolk. De secretaris wordt niet bij naam genoemd, maar dat moet Jan Wils zijn geweest. Zie noot 33.

³⁵ *Brinkman* 1921-1925, p. 797. Ahrend wordt niet vermeld in de uitgave. Over de afspraken met betrekking tot de distributie is geen correspondentie te vinden in het Kosmos-archief.

een eventuele buitenlandse editie was te veel onzekerheid. Daarover schreef hij aan Op ten Noort en Scheffer:

De belangstelling voor het binnenkort te verschijnen boek over Arbeiderswoningen door Berlage c.s., voldoet niet aan onze verwachting. Van het prospectus, dat wij u toonden, verzonden wij 17000 stuks, en tot heden kwamen niet meer dan 15 bestellingen in! Eenige architecten met wien wij over het boek spraken, gaven als hun meening te kennen, dat de belangstelling voor volkswoningbouw zeer ongunstig beïnvloed is door de laatste desbetreffende ministriele beschikkingen. Al wordt het laatstgenoemde boek niet een keur-collectie van de beste arbeiderswoningen, toch zullen ongetwijfeld zeer vele der voornaamste complexen opgenomen worden. In dit opzicht zou uw boek gedeeltelijk een herhaling worden, wat de meeste koopers van het eerstverschenen boek zou weerhouden zich het uwe aan te schaffen, ook al zijn de foto's daarin veel duidelijker en fraaier. Wat hen tot koopen zou overhalen, zijn de technische beschouwingen over de bouw en de inrichting der arbeiderswoningen, welke in Berlage's boek ontbreken.³⁶

Het boek van Berlage c.s. verscheen eind 1921 onder de titel *Arbeiderswoningen in Nederland* bij concurrent W.L. & J. Brusse, die er gezien de oplage van 1500 exemplaren blijkbaar meer vertrouwen in had.³⁷ Dat Brusse voor het boek subsidie had gekregen van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, zal daar zeker bij geholpen hebben. De prospectus waarvan in de brief sprake is, moet dan ook de prospectus voor het boek van Brusse zijn geweest die werd verstuurd door de Technische Boekhandel van Ahrend. Het materiaal van dit boek, zo vermeldt de titelpagina, was behalve door Berlage, bijeengebracht door Arie Keppler, directeur van de Gemeentelijke Woningdienst in Amsterdam, de architect Willem Kromhout en, nota bene, Jan Wils. Van der Kolk had, ondanks zijn pogingen daartoe, noch Keppler, die hij al in 1919 had gevraagd medewerking te verlenen aan een boek over volkswoningbouw, noch Wils aan zich weten te binden. Blijkens latere correspondentie was niet alleen een overlapping met het boek over arbeiderswoningen van Brusse een probleem voor Van der Kolk, ook zag hij op tegen de hoge kosten voor het grote aantal gewenste foto's, en het werk dat er mee gemoeid was om deze bijeen te brengen. Hij schreef in november 1921 aan Op ten Noort en Scheffer:

Dat het namelijk ontzaglijk moeilijk is, de beschikking over de gewenschte foto's te krijgen, blijkt ons steeds meer, in verband met Prof. Wattjes' werk over 'Hedendaagsche Nederl. Bouwkunst'. Wij zijn daarom tot de conclusie gekomen, dat een boek over de bouw en de inrichting van arbeiderswoningen, toegelicht met meerdere goede voorbeelden, meer reden van bestaan heeft dan een boek, dat een overzicht geeft van onze volkshuisvesting.³⁸

Daar konden Op ten Noort en Scheffer zich wel mee verenigen, en zij wijzigden de opzet voor hun boek. In een brief van 15 december schreven ze aan Van der Kolk: 'Wy gelooven, dat onze nieuwe conceptie, die natuurlyk geen herhaling mag worden van het niet zoo erg beste, hoewel goed bedoelde boek van Feenstra (Tuinsteden), valt binnen uw kader'. En passant gaven ze een voorzet voor een ander, in hun ogen belangrijker boek over fabrieksbouw. 'Zooals u bekend is behooren beide genoemde onderwerpen tot onze speciaal-gebieden'. Van der Kolk reageerde met het toesturen van een conceptcontract voor het boek over volkswoningbouw, maar liet het boek over fabrieksbouw aan zich voorbijgaan. Daarvoor zou volgens hem alleen voldoende belangstelling bestaan, als het in het Duits of Engels zou verschijnen. Hij verwees Op ten Noort & Scheffer naar de uitgeverijen Ernst Wasmuth A.G.

³⁶ Brief 03-11-1921: Van der Kolk aan Op ten Noort & Scheffer.

³⁷ Zie voor de oplage de fondscatalogus in: Van Faassen/Oldewarris/Thomassen 1993, p. 169.

³⁸ Brief 03-11-1921: Van der Kolk aan Op ten Noort & Scheffer.

in Berlijn en B.T. Batsford Ltd. in Londen.³⁹ Het moge inmiddels duidelijk zijn, ook dit boek over volkswoningbouw zou er uiteindelijk niet komen.

Stedenbouw

Dat alle initiatieven met Wils tot niets geleid hadden, weerhield Van der Kolk er niet van om serieus te reageren op een nieuw plan van hem voor een boek over stedenbouw. Maar zijn antwoord was dit keer afwijzend. Hij schreef aan Wils:

Ons voornaamste bezwaar is het beperkte afzetgebied. Een boek over Stadsuitbreiding enz. zal o.i. bijna uitsluitend gekocht worden door hen, die hierbij belang hebben, dat wil dus zeggen, door de hoofden van gemeentewerken, die een uitbreidingsplan in voorbereiding hebben. In ons kleine land is hun aantal natuurlijk beperkt. De belangstelling voor het onderwerp bij de overige architecten en andere bouwkundigen, zou naar wij vreezen, niet van dien aard zijn, dat vele koopers onder hen gevonden zouden worden.⁴⁰

Wils als recensent

De omgang met de recensent Wils bleek beter te functioneren. Na een kennelijk aangenaam onderhoud in Amsterdam, op 11 oktober 1923, stuurde Van der Kolk hem maar liefst zeventien boeken toe die bij zijn begin dat jaar opgerichte uitgeversmaatschappij Kosmos waren verschenen.⁴¹ Wils zou deze boeken volgens afspraak bespreken in het decembernummer van *Boek en kunst*. De boeken *Moderne eenvoudige meubels* van H. van Dorp, *Constructie van gebouwen* van J.G. Wattjes en *Geschiedenis van de bouwkunst* van J. Godefroy zouden bovendien door Wils worden besproken in *Het Vaderland*.⁴² Ook correspondeerde Van der Kolk in 1924 uitvoerig met Wils over besprekingen van de uitgaven van Kosmos in *Elsevier's maandschrift*.⁴³

De verstrengeling van de belangen van Wils en Van der Kolk was niet zonder problemen. De auteur Wils, die boeken wilde uitgeven bij Kosmos, was gebaat bij een goede verstandhouding met de uitgever Van der Kolk. Anderzijds werd van de criticus Wils verwacht dat hij onafhankelijk was en een door hem te bespreken boek van Kosmos ook negatief moest kunnen beoordelen. Voor Van der Kolk gold een zelfde belangenconflict. Hij had enerzijds baat bij een goede relatie met Wils, om hem gunstig te stemmen ten aanzien van een bespreking van zijn uitgaven, maar diezelfde welwillendheid weerhield hem ervan hard op te treden tegen de auteur Wils, als deze niet volgens afspraak zijn tekst leverde voor een door Kosmos uit te geven boek. Deze tweespalt onderkende ook Wils, zoals blijkt uit het volgende voorbeeld. De Haagse tijdschriftenuitgever Moorman's Periodieke Pers had Wils begin 1924 gevraagd de leiding op zich te nemen van het nieuwe tijdschrift *Het Bouwbedrijf*, waarvan het eerste nummer in april 1924 zou verschijnen. Wils vroeg Van der Kolk om een cliché voor een illustratie en vervolgde: 'Is het misschien iets voor u om een advertentie in dat blad te nemen? U begrype goed, dat het een niet met het ander samenhangt'.⁴⁴

³⁹ Brief 27-12-1921: Van der Kolk aan Op ten Noort & Scheffer.

⁴⁰ Brief 07-10-1921: Van der Kolk aan Wils.

⁴¹ Brief 12-10-1923: Van der Kolk aan Wils.

⁴² Van Wils verscheen in *Het Vaderland* van 1 november 1923 een korte positieve recensie van Van Dorp, *Moderne eenvoudige meubels*. *Constructie van gebouwen* werd in *Het Vaderland* van 24 december 1920 uitgebreid en lovend besproken, maar de recensent wordt niet genoemd. Een bespreking van *Geschiedenis van de bouwkunst* van Godefroy kon ik in *Het Vaderland* niet traceren. Wel besprak Wils uitgebreid *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst* van Wattjes in *Het Vaderland* van 13 mei 1924.

⁴³ Map 1924 – Jan Wils, Voorburg. Wils zou in *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* slechts één boek van Kosmos bespreken, nl. *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst*, 34 (juli-december 1924), pp. 209-210.

⁴⁴ Brief 28-03-1924: Wils aan Van der Kolk.

Sportinrichtingen

In 1924 diende het volgende boekidee zich aan: een voorstel van Wils voor een door hem en P.W. Scharroo samen te stellen werk over sportinrichtingen. Van der Kolk vond het een interessant idee, maar durfde het niet aan. De reden die hij opgaf, was dat hij meerdere uitgaven in voorbereiding had die meer kapitaal vergden, en dat hij weinig afzetmogelijkheden zag. Een Engelstalige uitgave daarentegen zou veel betere kansen hebben, maar uit ervaring wist Van der Kolk dat ook in Engeland uitgevers alleen hun geld staken in uitgaven die op zo kort mogelijke termijn rendeerden. Zijn pogingen om in samenwerking met een Engelse uitgever een Engels-Amerikaanse editie van Wattjes' *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst* uit te geven waren daarop gestrand.⁴⁵

Het boek van Scharroo en Wils zou er overigens toch komen, maar wederom niet bij Kosmos. *Gebouwen en terreinen voor gymnastiek, spel en sport. Handleiding voor den bouw, den aanleg en inrichting* verscheen in 1924 simultaan bij N.V. Uitgevers-maatschappij Prometheus in Amsterdam en bij Ahrend.⁴⁶ De internationale potentie van het boek had Van der Kolk juist ingeschat. Het zou echter niet in het Engels, maar in 1925 in het Duits uitgegeven worden, onder de titel *Gebäude und Gelände für Gymnastik, Spiel und Sport*, bij de Berlijnse uitgever Otto Baumgärtel. Over Wils' opmerkelijke overgang van Kosmos, aan wie hij het boek in eerste instantie had voorgesteld, naar Ahrend, en wat daarvan de reden was, is helaas niets terug te vinden in het Kosmos-archief.

Editions Crès

De internationale contacten van Jan Wils leidden er in 1925 toe dat de Franse uitgeverij Crès in Parijs hem vroeg een boek te schrijven over de moderne Nederlandse architectuur. Voor dit doel wilde Crès gebruik maken van clichés uit het boek van Wattjes, maar Crès wilde er niet voor betalen. Van der Kolk refereerde in een brief aan Wils aan het onderhoud dat zij eerder hadden over het boek, en waarin Wils klaarblijkelijk om de medewerking van Van der Kolk had verzocht. Van der Kolk voelde er echter niets voor. Niet alleen omdat Crès niet wilde betalen, maar vooral omdat hij het boek van Wils als een concurrent zag van het door hem uitgegeven viertalige *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst*, dat hij met succes in Frankrijk verkocht.⁴⁷ Het boek van Wils zou niet bij Crès verschijnen.

Een laatste poging

Dertien jaar nadat Van der Kolk in september 1919 Wils voor het eerst had benaderd voor een uitgave over volkswoningbouw, gaf Van der Kolk het eindelijk op. Hij schreef in 1932 teleurgesteld aan Wils: 'Zooals u weet hebben wij nog steeds een bedrag van f. 300.- te verrekenen, dat wij u indertijd hebben uitgekeerd als honorarium voor een boek, dat nooit is verschenen'.⁴⁸ Wils had dat geld natuurlijk al lang besteed, maar had – met dank aan Van der Kolk, die in 1921 hetzelfde voorstelde – een oplossing: het bedrag kon verrekend worden met een ander, nieuw te schrijven boek! 'Nu eindelijk hier te lande het nut van de zwemsport in bredere kringen wordt ingezien, verrijzen overal zweminrichtingen. Het lijkt mij daarom thans het juiste moment voor de uitgave van een boek over de bouw en inrichting van open- en overdekte bad- en zweminrichtingen'.⁴⁹

Weer ging Van der Kolk op dit nieuwe voorstel in – de criticus moest te vriend gehouden worden –, en Wils ging enthousiast aan de slag: 'Op al myn vragen om foto's en teekeningen

⁴⁵ Brief 23-01-1924: Van der Kolk aan Wils.

⁴⁶ Het voorwoord van de auteurs in de Prometheus-uitgave is gedateerd najaar 1924 en Brinkman noemt 1924 als jaar van verschijnen. Het voorwoord in de Ahrend-editie is niet gedateerd.

⁴⁷ Brief 30-12-1925: Van der Kolk aan Wils.

⁴⁸ Brief 08-09-1932: Van der Kolk aan Wils.

⁴⁹ Brief 15-09-1932: Wils aan Van der Kolk.

heb ik nu pas van vyf directies antwoord gekregen. De directie van het Sportfondsenbad wil niet alleen geen foto's of teekeningen afstaan, maar vindt überhaupt een Nederlandsch boek niet noodig. Overigens ben ik druk aan het schryven en aan het overteekenen'.⁵⁰ En alweer moest Van der Kolk een paar maanden later vragen hoe het stond met de 'copie van uw boek over zweminrichtingen'.⁵¹ En wederom werd hij door Wils aan het lijntje gehouden:

Van het boekje 'Zwembaden' heb ik naar myn meening drie kwart klaar. Ook heb ik al een groot aantal teekeningetjes. Met de foto's daarentegen heb ik nog wat moeite. Om den omvang van myn schryvery te ramen zou ik het toch wel zeer op prys stellen, als u my kondt opgeven, hoeveel woorden of lettergrepen er op een pagina gaan. Kunt u my niet even een boekje van de serie toezenden?⁵²

Van der Kolk stuurde Wils vervolgens een deel uit de reeks *Moderne schoonheid* toe. Het was echter niet zijn bedoeling het boek over zweminrichtingen in deze reeks op te nemen, daarin hoorde het niet thuis. Het diende als voorbeeld voor het formaat en het aantal letters per bladzijde. Het boek van Wils zou volgens Van der Kolk meer in de geest van Van Loghems boek *Bouwen* moeten worden uitgegeven, dus ook met korte toelichtende tekst naast de afbeeldingen.⁵³ Het boek zou er niet komen, maar het onderwerp bleef in het geheugen van Van der Kolk hangen: in 1944 verscheen bij Kosmos van de hand van P. Spaander het boek *Zweminrichtingen. Hygiënische wenken voor bouw en exploitatie*.⁵⁴

Wils zou nog talloze artikelen schrijven, als vaste medewerker van het dagblad *Het Vaderland* en in meer dan twintig tijdschriften.⁵⁵ Daarnaast was hij auteur van of verleende zijn medewerking aan meer dan tien boeken.⁵⁶ Van de vele boeken die hij aan Kosmos had toegezegd of met de uitgever voorbereid, verscheen er echter niet een.

3.3.2. W.M. Dudok: het belang van een uitstekend netwerk

Een van de belangrijkste Nederlandse architecten van de twintigste eeuw is Willem Marinus Dudok (1884-1974). In 1915 was hij directeur geworden van Publieke Werken in Hilversum, een betrekking die hij in 1928 zou verruilen voor die van gemeentearchitect. Het grootste deel van zijn oeuvre realiseerde hij in Hilversum, waaronder vele woningbouwprojecten en scholen. Er is nauwelijks een stad te bedenken, waarvan het beeld zo bepaald is door het werk van één architect als Hilversum. Hoogtepunt, ook internationaal gezien, was het in 1931 opgeleverde raadhuis. Behalve architect was Dudok ook stedenbouwer. Voor onder andere Hilversum en Den Haag ontwierp hij uitbreidingsplannen.⁵⁷

⁵⁰ Brief 09-12-1932: Wils aan Van der Kolk.

⁵¹ Brief 11-01-1933: Van der Kolk aan Wils.

⁵² Brief 26-01-1933: Wils aan Van der Kolk.

⁵³ Brief 06-02-1933: Van der Kolk aan Wils.

⁵⁴ Zie voor Spaanders boek hoofdstuk 3.1.2. Bouwkunst.

⁵⁵ De tijdschriften *Architectura*, *Bouwkundig weekblad*, *De Opmerker*, *Het Zoeklicht*, *Centraalblad der bouwbedrijven voor Nederland en koloniën*, *Levende kunst*, *De Stijl*, *Wendingen*, *De Beweging*, *Centraal orgaan voor handel en industrie*, *Elsevier's geïllustreerd maandschrift*, *Tijdschrift voor volkshuisvesting en stedenbouw*, *Weekblad voor gymnasiaal en middelbaar onderwijs*, *De Ingenieur*, *Het Binnenhuis*, *De Vrouw en haar huis*, *De Delver*, *De Maastunnel*, *Haagsch maandblad*, *Polytechnisch tijdschrift*, *Bouw*, *Elseviers weekblad* en *Specie*.

⁵⁶ *Volkswooningbouw* (Haagsche Kunstkring, Den Haag 1921), inleiding in *Arbeiderswoningen in Nederland* (Brusse, Rotterdam 1921), *Het Woonhuis. Deel I – Zijn bouw en Deel II – Zijn indeeling en inrichting* (Elsevier, Amsterdam 1921 en 1923), *De sierende elementen van de bouwkunst* (Brusse, Rotterdam 1923), met P.W. Scharroo *Gebouwen en terreinen voor gymnastiek, spel en sport* (Ahrend, Amsterdam 1924; Duitse uitgave Berlijn 1925), *Jan Wils* (Verlag 'Meister der Baukunst', Genève 1930), voorwoord in *Ventilatie van gymnastieklokalen* (Jan Luitingfonds, Utrecht 1933), *Tempelbouw (1931-1936)* (Vereeniging Tempelbouw, z.pl. 1936), met K.L. Gaulhofer en K.H. van Schagen *De gymnastiekzaal en de oefenplaats voor scholen* (Samsom, Alphen aan den Rijn 1941), Met anderen *Rapport van de Commissie tot Voorbereiding en Herstel van 's-Gravenhage [...]* (Mouton, Den Haag 1945).

⁵⁷ Zie voor Dudok: Van Bergeijk 1995.

Van der Kolk maakte kennis met Dudok in 1922. Voor de uitgave van *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst* van Wattjes was de medewerking vereist van het Genootschap Architectura et Amicitia, en het bestuur had een commissie benoemd met voldoende moreel gezag om te oordelen over de in het boek op te nemen plannen van Nederlandse architecten.⁵⁸ Dudok maakte deel uit van deze commissie, en hij stuurde Van der Kolk voor het bijwonen van de vergaderingen op 1 oktober 1921 en 28 januari 1922 een declaratie van f 32,50 voor reis- en verblijfkosten.⁵⁹

Wattjes wilde in de derde druk van *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst*, die in 1929 zou verschijnen, nieuw werk opnemen. Hij schreef aan Van der Kolk dat zijns inziens allereerst het raadhuis in Hilversum en het columbarium te Velsen, eveneens van Dudok, daarvoor in aanmerking kwamen.⁶⁰ Het columbarium vinden we met foto's terug in de uitgave, maar van het raadhuis, dat nog niet genoeg gevorderd was om te kunnen fotograferen, is alleen een klein tekeningetje opgenomen bij de Franse vertaling van de inleiding. Wattjes had voorgesteld het raadhuis van Dudok te verwerken in het omslag van de nieuwe, derde druk van *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst*. Van der Kolk antwoordde: 'Tot mijn genoegen kan ik u zeggen, dat Wiersma zijn ontwerp naar mijn meening inderdaad eenigszins Dudokiaansch heeft opgevat'.⁶¹

De reputatie van Dudok was inmiddels zo gegroeid, ook in het buitenland, dat Van der Kolk het plan opvatte voor een internationale uitgave over zijn werk. Hij vroeg aan Dudok of die hem daarover een onderhoud wilde toestaan.⁶² Voor een dergelijke uitgave, antwoordde Dudok, was de tijd nog niet gekomen; bovendien verscheen er op korte termijn weer een nieuw nummer van *Wendingen* over zijn werk, en buitenlandse tijdschriften publiceerden al vaker over hem dan hem lief was.⁶³ Van der Kolk bleef aandringen om de zaak te bespreken en beloofde Dudok hem niet onnodig te zullen ophouden.⁶⁴ Dudok zag er nog steeds niet veel in, maar stelde voor het er aan het eind van het jaar over te hebben.⁶⁵

Die afspraak ging niet door, en Van der Kolk probeerde het twee jaar later opnieuw.⁶⁶ Wederom zonder succes. Maar Van der Kolk zou Van der Kolk niet zijn, als hij niet nog eens een poging waagde. Dat deed hij in 1945.⁶⁷ Niet meer een monografie was het uitgangspunt, maar een overzicht van de plannen voor de wederopbouw van de verwoeste steden, waarvan Dudok een groot deel voor zijn rekening nam. Aan het boek, dat ook bestemd was voor verspreiding in het buitenland, zou Van der Kolk graag de naam van Dudok verbinden, en hij verzocht om een onderhoud. Uit Dudoks antwoord blijkt dat het wat hem betrof voorlopig niet mogelijk was een dergelijk boek uit te geven. De verschillende fasen waarin de uitvoering van de diverse plannen verkeerden, maakten het volgens hem onmogelijk ze vergelijkenderwijs op te nemen. Van der Kolk was echter niet gauw van zijn stuk gebracht en hij kwam met een nieuw plan. Een reeks van publicaties leek hem een goede gedachte, waarin iedere uitgave gewijd zou zijn aan een andere stad. Deze zouden, bij wisselende omvang, een uniforme uitvoering kunnen krijgen en onder een serietitel kunnen verschijnen. Hij vroeg aan Dudok of

⁵⁸ Brief 03-01-1922: Van der Kolk aan Bestuur Genootschap A et A. Zie hoofdstuk 3.2.1. J.G. Wattjes en de *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst*.

⁵⁹ Brief 28-06-1922: Van der Kolk aan W.M. Dudok, Directeur van Gemeentewerken, Hilversum.

⁶⁰ Brief 23-05-1928: Wattjes aan Van der Kolk.

⁶¹ Brief 18-02-1929: Van der Kolk aan Wattjes.

⁶² Brief 19-06-1928: Van der Kolk aan Dudok.

⁶³ Brief 25-06-1928: Dudok aan Van der Kolk. Het genoemde *Wendingen*-nummer (serie IX, 1928, nr. 1.) verscheen in juli 1928.

⁶⁴ Brief 27-06-1928: Van der Kolk aan Dudok.

⁶⁵ Brief 19-07-1928: Dudok aan Van der Kolk.

⁶⁶ Brief 03-06-1930: Van der Kolk aan Dudok.

⁶⁷ Brief 06-12-1945: Van der Kolk aan Dudok.

hij bereid was zitting te nemen in een commissie van twee of drie deskundigen?⁶⁸ Opnieuw kreeg hij nul op het rekest.

Een monografie in wording

In juni 1948 werd Dudok 65 jaar. De architect en stedenbouwkundige Robert Magnée, die met Dudok was geassocieerd, bereidde ter gelegenheid daarvan een boek voor, blijkens het verslag van een bespreking van Van der Kolk met Magnée in Hilversum.⁶⁹ Het gemeentebestuur van Hilversum was enthousiast over het idee. Over het formaat wisselden Van der Kolk en Magnée lang van gedachten. Verreweg de meeste foto's waren liggend, reden waarom voor een oblong formaat werd gekozen. De tekst, die uit niet meer dan dertig pagina's mocht bestaan, moest Dudok van drie zijden belichten: 1. Zijn plaats in de architectuurwereld; 2. Dudok als ambtenaar; 3. Dudok als kunstenaar en wijsgeer. Voor deze tekst zouden drie auteurs gevraagd worden. Aan Wijdeveld, die begin dat jaar naar Amerika was vertrokken om bij Frank Lloyd Wright te gaan werken, werd gedacht voor de eerste tekst. Hij was een goede vriend van Dudok. De grote afstand was echter wel een bezwaar. Als alternatief hielden Van der Kolk en Magnée daarom de architect Dirk Roosenburg en voormalig Rijksbouwmeester G.C. Bremer achter de hand. De tweede tekst zou ir. Groote, de vroegere directeur Openbare Werken van Hilversum voor zijn rekening kunnen nemen, en de derde tekst ir. Bordewijk, van wie niet bekend is welk beroep hij uitoefende.

De uitvoering verdiende natuurlijk de grootste zorg. Magnée wilde daarvoor niet de verantwoording nemen, reden waarom men zou uitkijken naar een 'typografisch kunstenaar'. Dudoks eigen exemplaar moest gebonden worden in fraai leer of perkament. C.A. Deul, met wie ongetwijfeld gemakkelijk een gunstige afspraak te maken was, zou de meeste foto's leveren. De kosten voor het maken van nieuwe foto's en voor het tekenwerk kwamen voor rekening van Kosmos.

Magnée had Van der Kolk verteld dat Dudok meerdere keren was uitgenodigd een leerstoel te aanvaarden in Delft en in Amerika. Daar had hij niets voor gevoeld; hij wilde alleen maar architect zijn. Brieven met verzoeken om foto's van zijn werk liet hij onbeantwoord, en op aanbiedingen vanuit Amerika om speciale nummers aan zijn werk te wijden, ging hij niet in. Uit de stapels brieven die Magnée aan Van der Kolk liet zien, bleek grote bewondering voor Dudok in Amerika. Daar, en in Engeland, waren veel jongeren die in Dudoks trant ontwierpen. Het was daarom zaak voor een eventuele Engelse editie een mede-uitgever te vinden.

Zes dagen later volgde een tweede bespreking bij Magnée thuis in Hilversum.⁷⁰ Van der Kolk had een calculatie gemaakt: 'Verkoopprijs niet lager dan f. 27.50, omvang ca. 300 blz., aantal foto's ca. 250, oplage 2500 ex., honorarium f. 1,50 per ex.'⁷¹ Magnée wilde de zaak nu eerst met de gemeentesecretaris bespreken en daarna met de burgemeester, waarop Van der Kolk zich bereid verklaarde, indien gewenst, daarbij aanwezig te zijn. Dat vond Magnée een goed idee en hij gaf te kennen dat er voldoende basis was voor een overeenkomst. Van der Kolk besloot zijn verslag met een onheilspellend: 'Toch wilde hij nog even elders zijn licht opsteken'.

Ruim een maand later, op 21 januari 1949, schreef Magnée aan Van der Kolk dat hij het tijdstip van publicatie niet wilde forceren. Op Dudoks vijftenzestigste verjaardag in juli zouden ze hem ook een dummy kunnen overhandigen. Intussen wilde Magnée, op aanraden van derden, zich de vrijheid voorbehouden nadere informatie in te winnen met betrekking tot een

⁶⁸ Brief 09-01-1946: Van der Kolk aan Dudok.

⁶⁹ Verslag bespreking 07-12-(1948): Van der Kolk en R.M.H. Magnée, thuis bij Magnée.

⁷⁰ Verslag bespreking 13-12-(1948): Van der Kolk en Magnée.

⁷¹ Van der Kolk was gewoon een honorarium te bepalen voor de samensteller en auteurs, die onderling een afspraak over de verdeling moesten maken.

Engelse editie. Hij verzocht Van der Kolk te wachten met het opstellen van een contract, waarvoor hij te zijner tijd de gegevens ter beschikking zou stellen.

Afgetroefd

Aan de vooravond van de huldiging van Dudok stelde Magnée Van der Kolk in een brief op de hoogte van de uitgelopen planning:

Het geluk wilde echter dat collega Arthur Staal, met de uitgever van de periodiek 'forum' sprekende, grote belangstelling trof voor deze uitgave. Omdat hem door de redactie opgedragen was deze dagen een speciaal nummer aan Dudok gewijd te verzorgen, meende hij kans te zien in nauwelijks tien dagen tijds met de gegeven stof een voorlopig boek samen te stellen. Hoewel ik nog geen contract met hem opmaakte, waren de condities die hij stelde en de relaties tot buitenlandse uitgevers zo gunstig, dat ik evenals de medewerkers het redelijk vinden van Saane een kans te bieden om de definitieve uitgave te verzorgen. Intussen zal ik na morgen ook de mening van Dudok kunnen vernemen te dien aangaande, terwijl ik dan ook vrijer ben om de volledige copy van het boek te voltooien. Binnen afzienbare tijd zal ik u dus mijn definitieve beslissing laten horen.⁷²

Van der Kolk reageerde als een goede verliezer.⁷³ Het verbaasde hem niet dat uitgever G. van Saane, die het initiatief had genomen voor het in april 1946 gestarte architectuurtijdschrift *Forum*, onder aantrekkelijke voorwaarden bereid was het boek over Dudok uit te geven. Van Saane, zo veronderstelde Van der Kolk, zou als boekhandelaar de verkoop in eigen hand houden en de meeste exemplaren verkopen tegen de particuliere verkoopprijs, terwijl Van der Kolk en andere uitgevers aan de boekhandel korting moesten geven. Ook nam hij aan dat Van Saane, als in architectuur gespecialiseerde boekhandel die veel buitenlandse uitgaven verkocht, over goede relaties met buitenlandse uitgevers beschikte. Mocht Magnée toch niet met Van Saane tot overeenstemming komen, dan hield Van der Kolk zich alsnog aanbevolen. Hij verwachtte dat echter niet, en dit vermoeden zou worden bevestigd.

In 1954 verscheen onder het gezamenlijk impressum G. van Saane 'lectura architectonica', Amsterdam en F.G. Kroonder, Bussum, het langverwachte boek onder de titel *Willem M. Dudok*. Het formaat was niet oblong, maar iets hoger dan breed (28,5 x 26 cm). Het boek was samengesteld door R.M.H. Magnée, en auteurs die hadden bijgedragen waren Garnt Stuiveling, Arthur Staal, J. Bordewijk, J. in 't Veld, en F. Bakker Schut. Bij diverse projecten waren commentaren geplaatst van H.Th. Wijdeveld, Lewis Mumford, Eliel Saarinen, Howard Robertson en F.R. Yerbury, en Pietro Belluschi. Van Dudok zelf waren eerder gepubliceerde teksten opgenomen, over o.a. Frank Lloyd Wright, monumentaliteit in de moderne architectuur en stedenbouw, en wederopbouwplannen voor Den Haag, Velsen en Zwolle. Het voorwoord was van burgemeester J.J.G. Boot; de vormgeving van de architect G. Boon, die ook de vormgeving van het tijdschrift *Forum* verzorgde. Van de Engelse editie, die in datzelfde jaar eveneens bij Van Saane verscheen, zou een jaar later, in 1955, de tweede druk het licht zien.

3.3.3. Overige niet-gerealiseerde uitgaven

Naast de hierboven besproken niet geconcretiseerde projecten met Wils en Dudok zijn er méér boeken die – om verschillende redenen – niet doorgingen. Er kunnen twee categorieën worden onderscheiden: boeken die een initiatief waren van Van der Kolk, en waar hij vervolgens auteurs bij zocht, of boeken waarvoor het idee van auteurs kwam, die vervolgens

⁷² Brief 20-07-1949: Magnée aan Van der Kolk.

⁷³ Brief 05-08-1949: Van der Kolk aan Magnée.

zelf contact opnamen met Kosmos. Dat waren in alle hierna te noemen gevallen architecten of ontwerpers.

Van de eerste categorie geven we drie voorbeelden: *Buiten wonen in Nederland* en *Het dorp*, boeken waarvoor de eerste ideeën door Van der Kolk waren ontwikkeld in respectievelijk 1940 en 1942, en de samenstelling van een nieuwe druk van *Constructie van gebouwen*, waarvoor Van der Kolk, na de dood van de auteur J.G. Wattjes in 1944, onvermoeibaar pogingen deed onder Delftse hoogleraren.

De strategie van Van der Kolk om zelf boeken te ontwikkelen of in te gaan op initiatieven van derden, werd vooral ingegeven door de wens die fondssegmenten te versterken waarmee Kosmos al een reputatie had opgebouwd, zoals dat met architectuur het geval was. *Buiten wonen in Nederland* verenigde twee voor Van der Kolk belangrijke aspecten: het bouwde voort op eerdere succesvolle boeken over villa's en landhuizen, en het richtte zich op Nederlandse architectuur. Een tweede strategie was om een in het buitenland succesvol boek als eerste in Nederland te publiceren; in vertaling, maar bij voorkeur in een vrije bewerking, zodat Van der Kolk het geschikt kon maken voor de Nederlandse markt. De buitenlandse ontwikkelingen hield hij om die reden steeds goed in de gaten. Zijn initiatief voor de uitgave *Het dorp* is daarvan een goed voorbeeld, geënt als het was op een succesvolle Duitse uitgave over het onderwerp.

De tweede categorie laat een breed spectrum aan initiatieven zien: een voorstel van Piet Zwart voor een boek over kleur, van A. van der Boom over (reis)schetsen van Berlage, van L. Zwiers over Nederlandse interieurs, van Willem Sandberg over beeldstatistiek, van Koen Limperg over warmte-isolatie, van W. Kuyper over de kunst van het wonen, van D.F. Slothouwer over respectievelijk kastelen in Nederland en nieuwe architectuur in Denemarken, en van R. Blijstra over het nieuwe Rotterdam. Enkele van deze ideeën zijn verloren gegaan in de mist van de tijd; een aantal heeft later bij een andere uitgever alsnog tot een boek geleid. Initiatieven van derden moesten voor Van der Kolk in de eerste plaats het fonds versterken. Daarbij waren twee criteria belangrijk: een winstgevende exploitatie en de status van de auteur. In het voorstel van de onbekende W. Kuyper over de kunst van het wonen was Van der Kolk geïnteresseerd, omdat het Kosmos' specialisme op het gebied van de binnenhuiskunst onderstreepte en uitbouwde. Voor de voorstellen van Slothouwer had hij vooral belangstelling vanwege de status van de auteur en de mogelijkheid die het Van der Kolk bood om zijn contacten in Delft te versterken. Piet Zwart, Willem Sandberg en Koen Limperg hadden pech. Hun voorstellen waren voor Van der Kolk te specialistisch en hij verwachtte er financieel weinig van. Bovendien hadden de auteurs toen nog niet de reputatie die ze nu hebben. Berlage tenslotte had volgens Van der Kolk zijn tijd gehad.

Buiten wonen in Nederland

In 1940 had Van der Kolk het plan opgevat voor een nieuw boek over het typische Nederlandse landhuis. Hij schreef daarover op 6 september 1940 aan de architect H.T. Zwiers, die twee jaar eerder hoogleraar in Delft was geworden:

Zoals u vermoedelijk bekend is, heb ik meerdere boeken over villa's en landhuizen uitgegeven. Het laatste, namelijk in 1938, het boek van architect Hausbrand over kleine landhuizen in Nederland. Daar de desbetreffende boeken van Prof. Wattjes verouderd zijn en het boek van Hausbrand nog al eenzijdig georiënteerd, zou ik begin van het volgend jaar een nieuw boek willen uitgeven over het typisch Nederlandse landhuis, in het bijzonder natuurlijk het landhuis van de laatste tijd. Zoudt u mij iemand kunnen aanbevelen aan wien ik de samenstelling van dit boek zou kunnen

opdragen? Onnodig te zeggen dat hiervoor niet in aanmerking komt een architect, wiens voorkeur sterk naar een bepaalde richting uitgaat'.⁷⁴

Uiteraard hoopte hij dat Zwiers zou antwoorden dat hij dat zelf wel wilde doen, maar Zwiers deed keurig wat hem gevraagd werd en noemde de namen van vijf architecten die volgens hem in aanmerking kwamen: ir. A. van der Steur, J.F. Berghoef, J. van Dongen jr., ir. W. de Bruyn en G. Friedhoff. 'Bovenstaande namen heb ik gesteld in volgorde van eigen voorkeur', schreef hij erbij.⁷⁵

Van der Kolk begon bij de tweede kandidaat op Zwiers' lijst, J.F. Berghoef, architect in Aalsmeer. In september had hij met hem een bespreking op diens bureau. Berghoef (1903-1994) stond bekend als een vertegenwoordiger van de Delftse School, een stroming in de traditionalistische architectuur in Nederland rondom de Delftse hoogleraar M.J. Granpré Molière.⁷⁶ Van der Kolk had de indruk gekregen dat Berghoef de geschikte man voor het boek was, zoals blijkt uit het verslag van zijn bezoek.⁷⁷ Zijn werk in Aalsmeer verraadde volgens hem een esthetische inslag en was verwant aan dat van Granpré Molière, die hij heel goed bleek te kennen. Het zou Van der Kolk niet verwonderen als Berghoef hem te zijner tijd zou opvolgen als hoogleraar in Delft. Dat getuigde van een profetische blik, want Berghoef zou in 1947 inderdaad de Delftse leerstoel van Granpré Molière overnemen.

Tijdens het onderhoud vertelde Berghoef en passant dat er in Delft, waar hij van 1935 tot 1938 assistent was geweest van Granpré Molière, een studiegroep bestond die zich verdiepte in het Nederlandse element in de bouwkunst door de eeuwen heen. Berghoef, die in verband met Granpré Molières gevorderde leeftijd de leiding van het dispuut van hem had overgenomen, overwoog over dit Nederlands element in de bouwkunst een boek samen te stellen. Daarin was Van der Kolk zeer geïnteresseerd.

Voor het schrijven van dit boek echter bleek Berghoef in verband met drukke werkzaamheden aan de prijsvraag voor het Amsterdamse stadhuis geen tijd te hebben, al wilde hij te zijner tijd nog wel eens met Van der Kolk spreken over een publicatie waarin 'het speciaal Nederlandsche van onze architectuur behandeld wordt'.⁷⁸ Van der Kolk antwoordde Berghoef dat hij zijn beslissing betreurde, en dat hij zich met hetzelfde voorstel zou wenden tot A. van der Steur in Rotterdam, de eerste kandidaat op de lijst van Zwiers.⁷⁹ Dat deed hij drie dagen later.⁸⁰ Hij had Van der Steur in 1936 leren kennen op een vergadering met het dagelijks bestuur van de Bond van Nederlandse Architecten, waar Van der Kolks voorstel was besproken voor de uitgave die, onder auspiciën van de BNA, in 1937 bij Kosmos zou verschijnen als *Hedendaagsche architectuur in Nederland*. Ook Van der Steur had helaas geen tijd.

Begin november 1940 nam Van der Kolk contact op met de vierde kandidaat op de lijst, de architect en stedenbouwkundige ir. W. de Bruijn, die dat jaar in dienst was getreden bij de Provinciale Planologische Dienst Utrecht.⁸¹ Nu was het raak. De Bruijn was geïnteresseerd, en spoedig vond een bespreking plaats in Hotel Terminus op het Utrechtse Stationsplein. Het boek zou volgens De Bruijn in de eerste plaats voor vakgenoten bedoeld zijn, maar toch ook interessant voor leken, noteerde Van der Kolk in het verslag van de bespreking.⁸² Het werd een lijdensweg. Keer op keer moest Van der Kolk vragen naar de voortgang. In maart 1941 had De Bruijn eindelijk een schema klaar voor het boek dat hij met

⁷⁴ Brief 06-09-1940: Van der Kolk aan Prof.Ir. H.T. Zwiers, Haarlem.

⁷⁵ Brief 09-09-1940: Zwiers aan Kosmos.

⁷⁶ Informatie over Berghoef is ontleend aan: <http://zoeken.nai.nl/CIS/persoon/13761> (11 november 2015).

⁷⁷ Verslag onderhoud 26-09-1940: Van der Kolk en Berghoef in Aalsmeer.

⁷⁸ Brief 08-10-1940: Berghoef aan Van der Kolk.

⁷⁹ Brief 15-10-1940: Van der Kolk aan Berghoef.

⁸⁰ Brief 18-10-1940: Van der Kolk aan Ir. A. v.d. Steur b.i., Rotterdam.

⁸¹ Brief 05-11-1940: Van der Kolk aan De Bruijn.

⁸² Verslag bespreking 09-11-1940: Van der Kolk met De Bruijn.

Van der Kolk wilde bespreken.⁸³ Dit schema bood Van der Kolk de gelegenheid een concept-contract op te stellen, dat hij eind april toestuurde.⁸⁴ Het boek over het typische Nederlandse landhuis had inmiddels een werktitel gekregen: *Buiten wonen in Nederland*. Het getekende contract was eindelijk op 27 juni 1941 in bezit van Van der Kolk. In januari 1942 vroeg hij De Bruijn om een reactie en informeerde hem dat hij papier voor *Buiten wonen* gereserveerd had. Als De Bruijn niet opschoot, dan kon hij dat ook heel goed voor een ander boek gebruiken, dreigde hij.⁸⁵ Een jaar later informeerde Van der Kolk De Bruijn dat hij indertijd voor het boek prima Engels kunstdrukpapier had laten aanmaken, dat gelukkig nog steeds in zijn bezit was.⁸⁶ Het formaat van het boek zou 28,7 x 20,5 cm. worden, iets hoger dan het boek van Hausbrand. Van der Kolk sprak de hoop uit dat dit formaat De Bruijn niet teveel moeite zou geven bij de indeling van de pagina's. In november van dat jaar bezocht De Bruijn Van der Kolk en zei ongeveer tachtig procent van de kopij gereed te hebben.⁸⁷ In maart 1944 schreef Van der Kolk hem dat hij bij de begrafenis van Wattjes op zaterdag 11 maart gesproken had met de heer Warners, die twee jaar daarvoor, samen met Wattjes, het boek *Amsterdams bouwkunst en stadsschoon 1306-1942* had gepubliceerd bij zijn schoonvader Allert de Lange in Amsterdam.⁸⁸ Tot zijn verbazing had Warners hem verteld dat hij sinds een jaar met Wattjes aan een nieuw boek had gewerkt over de geschiedenis en de ontwikkeling van het landhuis. Zij hadden daarvoor een vrij groot aantal foto's laten maken, waarmee het boek al in een vergevorderd stadium verkeerde. Over dit boek, dat zich bewoog op hetzelfde terrein als het boek van De Bruijn en hemzelf, had Wattjes nooit met hem gesproken, schreef Van der Kolk aan De Bruijn. Er was echter een verschil, constateerde hij, hun boek zou ernstig van opzet en volkomen verantwoord zijn, terwijl het Warners er alleen om te doen was de door hem gebouwde villa's op te nemen en op die manier reclame voor zijn bureau te maken, 'met behulp van de naam van een hooggeleerde'. Dat nam echter niet weg dat Van der Kolk het prettig zou vinden als hun boek zou verschijnen voor dat van Warners. Na de oorlog liet De Bruijn weten dat het niet mogelijk was het manuscript binnen afzienbare tijd te voltooien. Dat vond Van der Kolk inmiddels geen probleem meer: 'Zelf stel ik mij op het standpunt, dat wij dit boek voorlopig niet zouden kunnen laten verschijnen, omdat dit een enigszins zonderlinge indruk zou maken thans een dergelijk boek aan de markt te brengen, terwijl ons volk zo verarmd is en ook om technische redenen – materiaalschaarste – vrijwel niemand van uw boek praktisch nut zou hebben'.⁸⁹ Wel wenste hij het door hem geïnvesteerde bedrag van f 1.942,59 terug te ontvangen. Het bedrag lichtte Van der Kolk als volgt toe: honorarium eerste termijn f 100; foto's en tekenwerk f 1.650; clichés f 192,59. Of Van der Kolk zijn investering terugkreeg, vermeldt de geschiedenis niet.

Het dorp

Behalve een boek over het typisch Nederlandse landhuis was er een tweede uitgave die Van der Kolk in de oorlog bezighield. In Duitsland was een in zijn ogen belangwekkend boek verschenen, *Das Dorf*, terwijl in Zwitserland iets soortgelijks was uitgekomen. Hij vroeg zich af of er niet ook in Nederland plaats was voor een boek over het dorp. Met deze overwegingen benaderde hij per brief de tuin- en landschapsarchitect J.T.P. Bijhouwer, lector aan de Landbouwhogeschool in Wageningen, want hij hield het niet voor onmogelijk dat dit

⁸³ Brief 23-03-1941: De Bruijn aan Van der Kolk.

⁸⁴ Concept-contract bij brief 29-04-1941: Van der Kolk aan De Bruijn.

⁸⁵ Brief 28-01-1942: Van der Kolk aan De Bruijn.

⁸⁶ Brief 09-01-1943: Van der Kolk aan De Bruijn.

⁸⁷ Verslag bezoek 18-11-1943: De Bruijn aan Van der Kolk.

⁸⁸ Brief 17-03-1944: Van der Kolk aan De Bruijn.

⁸⁹ Brief 15-11-1945: Van der Kolk aan De Bruijn.

onderwerp ook Bijhousers belangstelling had.⁹⁰ Dat bleek het geval. Het boek *Das Dorf* was Bijhouwer bekend, en hij vond het een ‘zeer smakelijke uitgave’. Een dergelijke publicatie voor Nederland zou zeer zeker zin hebben, antwoordde hij, temeer omdat hij had gehoord dat in het Stedelijk Museum in Amsterdam de grote Zomertentoonstelling voor een groot deel gewijd zou zijn aan het landschap. Zelf had hij geen tijd om het boek op korte termijn samen te stellen. Hij gaf Van der Kolk in overweging meerdere auteurs te vragen en her en der eens te informeren wie belangstelling had om eraan mee te werken.

Bijhouwer hield woord, en in april had hij Wieger Bruin, ir. Van Meurs en dr. H. van der Wielen bereid gevonden mee te werken. Bijhouwer had al een bespreking willen beleggen, maar de drukke besprekingen in de architectenwereld over de Kultuurkamer en het gildewezen hadden dat tot dan toe verhinderd.⁹¹ Aangaande de auteurs had Van der Kolk nog een suggestie. Hij schreef aan Bijhouwer dat hij een gesprek had gehad over de wederopbouw in de provincie Utrecht, en met name het in mei 1940 zwaar beschadigde Rhenen, met de bouwkundig ingenieur C. Pouderoyen. Die kwam wat hem betrof zeker in aanmerking voor medewerking aan het boek.⁹²

Nadat Van der Kolk op 21 oktober 1942 naar de vorderingen had gevraagd, antwoordde Bijhouwer in januari dat hij weinig aan *Het Dorp* had kunnen doen. Wieger Bruin was bovendien inmiddels geïnterneerd in St. Michielsgestel.⁹³ Daarop schreef Van der Kolk een brief aan ‘Herrn Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.D.’ in Den Haag:

Hierdurch bitten wir Sie um Ihre gef. Genehmigung für eine geschäftliche Unterredung mit Herrn Wieger Bruin, Zivil Internierten, Seminarie Beekvliet, Lager St. Michiels-Gestel, Blok VI-Kamer 1. Wir beabsichtigen die Ausgabe eines Werkes über dem [sic] niederländischen Dorf, dem Deutschen Werk: ‘Das deutsche Dorf’, erschienen in Verlag Georg D.W. Callwey, München ähnlich.⁹⁴

Het verzoek om Bruin te bezoeken werd vijf maanden later afgewezen.⁹⁵ Daarop wilde Van der Kolk het contact schriftelijk voortzetten. Hij was er nog steeds van overtuigd dat het boek na de oorlog een belangrijke taak zou kunnen vervullen; het was immers denkbaar dat nog veel landelijk en dorpsschoon zou worden geschaad, terwijl het boek ook een richtsnoer zou kunnen bieden bij de uitbreiding van landelijke gemeenten.⁹⁶ Het bleek allemaal vergeefs: het boek kwam er niet.

Op zoek naar een Delftse hoogleraar

Voor *Constructie van gebouwen* zocht Van der Kolk een opvolger van Wattjes, die in 1944 was overleden. H.T. Zwiers leek hem de beste kandidaat. Hij had voor het eerst contact met hem gehad in 1933, toen hij Zwiers aan zijn toezegging herinnerde hem ter lezing zijn studie ‘Invloed van het beton op de architectonische vormgeving’ toe te sturen, waarvan Van der Kolk een afzonderlijke uitgave overwoog.⁹⁷ De tekst was Van der Kolk echter te specialistisch en hij zag van uitgave af.⁹⁸ In een brief aan C.J. van Mansum, die het

⁹⁰ Brief 20-01-1942: Van der Kolk aan Bijhouwer. De bedoelde Duitse uitgave is Werner Lindner, Erich Kulke, Franz Gutmiedl (red.), *Das Dorf. Seine Pflege und Gestaltung. Die Landschaftlichen Grundlagen des deutschen Bauschaffens*, Dl. 1. München, Verlag Georg D.W. Callwey, 1938. Als deel 2 in de ‘Buchreihe der Arbeitsgemeinschaft Heimat und Haus’ verscheen *Die Stadt. Ihre Pflege und Gestaltung* (1939).

⁹¹ Brief 13-04-1942: Bijhouwer aan Van der Kolk.

⁹² Brief 06-05-1942: Van der Kolk aan Dr.Ir. J.T.P. Bijhouwer, Wageningen.

⁹³ Brief 17-01-1943: Bijhouwer aan Van der Kolk.

⁹⁴ Brief 19-02-1943: Van der Kolk aan Herrn Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.D.

⁹⁵ Brief 22-07-1943: De ‘Befehlshaber’ aan Kosmos.

⁹⁶ Brief 25-08-1943: Van der Kolk aan Wieger Bruin.

⁹⁷ Brief 31-10-1933: Van der Kolk aan Zwiers.

⁹⁸ Brief 27-11-1933: Van der Kolk aan Zwiers.

voorwoord had geschreven bij de derde druk van het vijfde deel van *Constructie van gebouwen*, dat in 1944 was verschenen, noemde Van der Kolk de kwaliteiten van Zwiers:

Het zal ook u wel niet onbekend zijn, dat Prof. Zwiers in de Nederlandse architectenwereld een reputatie geniet, als geen tweede. Ik ben er dan ook van overtuigd, dat met de hulp van Prof. Zwiers 'Constructie van gebouwen' ook in de toekomst op het hoge peil gehandhaafd zal kunnen worden, waarop het altijd gestaan heeft. Het spreekt vanzelf, dat ik mij bij mijn keuze uitsluitend heb laten leiden door zakelijke overwegingen, zonder daarbij rekening te houden met de verhouding tussen den auteur en den toekomstigen bewerker, waaromtrent mij trouwens niets bekend is.⁹⁹

Zwiers echter toonde hoegenaamd geen interesse om als bewerker van Wattjes' boek op te treden. Op vier brieven die Van der Kolk hem in 1946 stuurde, volgde geen enkele reactie.¹⁰⁰ In januari 1947 wilde Van der Kolk nu eindelijk duidelijkheid hebben; kreeg hij die niet, dan zou hij zich in verbinding stellen met ir. A. de Heer, de zojuist benoemde hoogleraar in de constructieve bouwkunde in Delft. Van De Heer wist hij overigens niets, schreef hij aan Zwiers.¹⁰¹ Van De Heer is geen reactie bekend, maar in mei 1947 zette Van der Kolk zijn jacht op een Delftse hoogleraar voort, waarbij hij het dit keer probeerde bij B.H.H. Zweers, die het jaar daarvoor benoemd was tot hoogleraar utiliteitsbouw.¹⁰² Daarna hield hij het kennelijk voor gezien, want van verdere pogingen is in het archief niets terug te vinden. Het had allemaal ook te lang geduurd, want uitgeverij Waltman in Delft had inmiddels veel succes met het nieuwe leerboek *Bouwkunde* van R. Jellema c.s., waarvan al vijf delen waren verschenen.

Piet Zwart en de kleurenleer van Ostwald

In januari 1922 schreef de toen 37-jarige interieurarchitect Piet Zwart in rode inkt op roze briefpapier een brief aan de firma Ahrend.¹⁰³ Hij had net een gesprek gehad met de heer Rotteveel, chef van de vestiging van Ahrend in Den Haag. Omdat hij zo duidelijk uiteen zette waarvoor hij aandacht vroeg, citeren we uitgebreid uit zijn brief:

Het is u wellicht bekend dat door den Duitschen physiker W. Ostwald een nieuw inzicht in de kleurenleer ontwikkeld is, dat een volkomen omkeer in onze kleurbeschouwing en in de praktische kleurbehandeling zal brengen. In Duitschland voltrekt deze omkeer zich reeds zeer intensief. Een uitgebreide literatuur is gedurende de laatste jaren over dit belangrijke onderwerp verschenen en vele hulpmiddelen voor de praktische verwerkelijking zijn reeds verkrijgbaar.

Verschillende lezingen die ik over dit onderwerp hield en lessen in deze kleurenleer aan de academie te Rotterdam hebben mij de urgentie van een Hollandsch werkje doen gevoelen. Indien ik de aard van uw firma goed begrijp geloof ik dat het geheel op haar weg zou liggen de uitgave van een dergelijk werkje te exploiteeren, vooral omdat zeer binnenkort, daarvan ben ik volkomen zeker, de vraag naar bedoelde hulpmiddelen en materialen ook bij uw firma zal inkomen. Voor architecten en allen die met kleur te werken hebben is Ostwalds leer van enorm belang; ik zelf pas haar reeds eenige jaren in mijn werk toe en verscheidene anderen met mij; ik weet dat het er slechts op aankomt haar in Holland algemeen bekend te maken om haar algemeen ook op de scholen te doen toepassen.

⁹⁹ Brief 03-11-1945: Van der Kolk aan Van Mansum.

¹⁰⁰ Map 1946 – Prof. ir. H.T. Zwiers, Haarlem.

¹⁰¹ Brief 04-01-1947: Van der Kolk aan Zwiers.

¹⁰² Brief 10-05-1947: Van der Kolk aan Prof.ir. B.H.H. Zweers, Wassenaar.

¹⁰³ Brief 30-01-1922: 'P. Zwart intérieur-architect, Vrijburgstraat 43, Voorburg', aan Ahrend.

Indien u in principe genegen is de uitgave van het boekje dat ik me voorstel te schrijven en waaraan ik reeds een begin van uitvoering gegeven heb, op u te nemen zal ik gaarne een bespreking met u hebben.

Zwart was twee jaar werkzaam geweest op het architectenbureau van Jan Wils, dat gevestigd was in Voorburg, waar hij ook woonde, maar toen Wils zijn bureau in 1921 moest inkrimpen, werd een aantal medewerkers, onder wie Zwart, ontslagen. Op het moment dat hij de brief schreef was hij net zijn eigen bureau begonnen, wat verklaart dat hij zijn brief ondertekende met ‘Piet Zwart, intérieur-architect’. Van een briefhoofd is (nog) geen sprake. Zijn belangstelling voor kleur, maar ook voor vorm en beweging, was hem bijgebracht door de kunstenaar Vilmos Huszár.¹⁰⁴ Wilhelm Ostwald had in 1909 de Nobelprijs voor scheikunde ontvangen. Hij was een gepassioneerd amateurschilder en ontwikkelde een eigen kleurenleer, die hij had uiteengezet in *Die Farbenfibel* (1916). Met deze theorie beïnvloedde hij de leden van De Stijl, onder wie Piet Mondriaan. Van Ostwald was al in 1920 in *De Stijl* het artikel ‘Die Harmonie der Farben’ gepubliceerd, waarvan Zwart kennis genomen zal hebben.¹⁰⁵ De bekende kunstschilder en pedagoog Johannes Itten, die van 1919 tot 1922 leraar aan het Bauhaus in Weimar was, publiceerde in 1961 zijn eigen theorieën over kleur in het boek *Kunst der Farbe*.¹⁰⁶ De basis van Ittens kleurenleer is de kleurencirkel. Deze kleurencirkel geeft de kleurenordering aan. In tegenstelling tot Ostwald, die blauw tegenover geel plaatste, zette Itten in zijn cirkel blauw tegenover oranje. Volgens Itten moeten de tegenover elkaar liggende kleuren in de kleurencirkel complementair zijn, en bij menging grijs opleveren. Dit fundamentele onderscheid in de opbouw van de kleurencirkel leidde volgens Itten tot de onbruikbaarheid van de kleurencirkel van Ostwald voor de schilderkunst en de toegepaste kunst.¹⁰⁷ Het zou interessant zijn geweest in de door Zwart voorgestelde publicatie na te lezen hoe de kleurenleer van Ostwald desondanks bruikbaar was voor de toegepaste kunst, temeer daar er nagenoeg geen uiteenzettingen van Zwart over kleur bekend zijn.¹⁰⁸ Geredeneerd vanuit de belangstelling die Piet Zwart vandaag geniet, heeft Van der Kolk een kans laten liggen. Hij antwoordde Zwart plichtmatig: ‘Het spijt ons u te moeten mededeelen, dat wij in verband met de buitengewoon ongunstige tijdsomstandigheden voorloopig hebben afgezien van het ondernemen van nieuwe uitgaven. Aangezien de koopkracht van het publiek zeer sterk verminderd is en de verkoop van boeken gestadig achteruit gaat, zou elke nieuwe onderneming teveel risico met zich brengen’.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Voor Piet Zwart, zie: Brentjens 2008, vooral pp. 72-93: ‘In Voorburgse kringen. Beweging en kleur’. Zie voor Huszár: Sjarel Ex en Els Hoek, *Vilmos Huszár. Schilder en ontwerper 1884-1960. De grote onbekend van De Stijl*. Utrecht, Reflex, 1985. Op pp. 46, 49 en 50 wordt de invloed van Ostwald op Huszár besproken, op p. 46 staat de kleurencirkel van Ostwald afgebeeld. Zwarts projecten in de voorbije jaren, waarin kleur als beeldend element een rol speelde, waren tot en met 1920 steeds in samenwerking met Huszár gedaan. Kleur was daarin steeds het aandeel van Huszár geweest, Zwart had steeds de ruimte zelf voor zijn rekening genomen. In 1921 ontwierp hij twee interieurs die waarschijnlijk zonder Huszár tot stand kwamen en die aanzienlijk minder uitgesproken van karakter waren. Zwart dicht zichzelf in de brief overigens iets teveel eer toe. Met dank aan Yvonne Brentjens voor haar opmerking hierover in een e-mail van 11 november 2015.

¹⁰⁵ *De Stijl*, 3, nr. 7 (mei 1920), pp. 60-62. Van de invloed van Ostwalds kleurenleer op het werk van Piet Zwart wordt in Brentjens 2008 geen melding gemaakt. Brentjens bespreekt op p. 83 wel dat Zwart zich in 1921 verdiepte in de publicatie *Reine Farbkunst in Raum und Zeit und ihr Verhältnis zur Tonkunst* (Leipzig, Verlag Unesma, 1920) van Hans Lorenz Stoltenberg over kleur in de ruimte. Zie voor Ostwald:

nl.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Ostwald (9 november 2015). Ook in de enige drie artikelen die Zwart tot dat moment had gepubliceerd, komt kleur niet aan de orde. Zie Brentjens 2008, p. 300, waar alle veertien publicaties van Zwart worden vermeld. In 1918 schreef Zwart in het tijdschrift *De Cicerone* over mode en kunstnijverheid en over ornamentale verbeelding, in 1919 in *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* over kunst op de Jaarbeurs.

¹⁰⁶ *Kunst der Farbe* verscheen in 1961 bij Otto Maier Verlag in Ravensburg.

¹⁰⁷ Zie: www.cultuurarchief.nl/impressies/kunst-en-kleur-johannes-itten. (9 november 2015).

¹⁰⁸ Informatie van Yvonne Brentjens, op cit. (noot 104).

¹⁰⁹ Brief 02-02-1922: Van der Kolk aan Zwart.

Schetsen van Berlage

De Haarlemse kunstcriticus A. van der Boom, auteur van het in 1928 bij Kosmos verschenen *De moderne houtsnede in Nederland*, deed Van der Kolk in 1931 het voorstel voor een niet al te beknopt boek met reproducties naar tekeningen van H.P. Berlage, met een inleiding van eigen hand.¹¹⁰ Berlage had volgens hem een unieke verzameling reisschetsen met tal van interessante kunsthistorische gegevens. Van der Boom had er jaren geleden al eens iets over geschreven. Een extra argument vond hij dat Berlage al oud werd, zodat een met zorg gekozen selectie uit de schetsen op belangstelling kon rekenen. Met Berlage zelf had hij er nog niet over gesproken, omdat hij eerst het oordeel van Van der Kolk wilde afwachten. Deze schreef hem terug dat hij al eerder benaderd was om het tekenwerk van Berlage uit te geven, en dan vooral de reisschetsen.¹¹¹ Hij was daar toen niet op ingegaan, omdat hij een dergelijke uitgave weinig kansen toedichtte. 'Berglage wordt oud', besloot hij zijn brief, 'door zeer velen wordt hij dan ook beschouwd als iemand die zijn tijd gehad heeft. De belangstelling voor alles wat Berlage betreft is naar mijn meening dan ook zeer beperkt. Dat blijkt ook uit den geringen verkoop van zijn vroeger verschenen boeken'. Van der Kolk doelde op de vele boeken die Brusse van Berlage had uitgegeven. Van de verkoop daarvan was hij goed op de hoogte door de informatie die hij hierover kreeg van de Technische boekhandel van Ahrend.

Wat opvalt, is dat in de correspondentie niet verwezen wordt naar het boek dat Berlage zelf in juni van dat jaar bij Brusse had gepubliceerd, onder de titel *Mijn Indische reis. Gedachten en herinneringen*, en waarin 36 van zijn schetsen waren opgenomen. Aangenomen mag worden dat Van der Kolk daarvan op de hoogte was.¹¹² Wat betreft de geringe verkoop van de boeken van Berlage had Van der Kolk gelijk. In 1933 verlaagde Brusse de prijs van tien van zijn boeken wegens teleurstellende resultaten.¹¹³ Een jaar later zou Berlage overlijden.

Nederlandse interieurs

Lambertus Zwiers, de vader van de eerder genoemde Delftse hoogleraar H.Th. Zwiers, had in 1904 zijn boek *Beknopte handleiding voor het landmeten en waterpassen* bij Ahrend gepubliceerd. Van dat boek, zijn eerste, zou in 1930 bij Kosmos nog een vierde druk verschijnen. Zwiers sr. (1871-1953) was een veelzijdig man. Pieter Scheen noemt hem journalist, deskundige van onroerende goederen, architect, schilder en tekenaar van portretten en landschappen en sierkunstenaar, in die volgorde.¹¹⁴ Zwiers was bovendien een onvermoeibare en ambitieuze auteur die behalve bij Ahrend en Kosmos bij nog tien andere uitgeverijen zijn boeken publiceerde.¹¹⁵ Daarnaast was hij redacteur bij vijf vakbladen en had hij de leiding over de *Vakbibliotheek* van de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur c.q. de Wereldbibliotheek, een succesvolle serie waarin tussen 1919 en 1924 veertig delen

¹¹⁰ Brief 28-08-1931: Van der Boom aan Van der Kolk.

¹¹¹ Brief 02-09-1931: Van der Kolk aan Van der Boom. Niet bekend is door wie Van der Kolk hierover benaderd is.

¹¹² Zie de rubriek 'Nieuwe uitgaven' in *Nieuwsblad voor den boekhandel*, 16 juni 1931.

¹¹³ *Nieuwsblad voor den boekhandel*, 4 december 1933.

¹¹⁴ Scheen 1970, dl. 2, p. 655.

¹¹⁵ Zwiers publiceerde zijn boeken behalve bij Ahrend en Kosmos ook in Amsterdam bij D. Buys Dz., Van Mantgem & De Does (*Burgerlijke bouwkunde. Houtconstructies*, 1907; *Burgerlijke bouwkunde. IJzerconstructies*, 1909), J. Clausen (*Kleine woningen*, 1924), Van Holkema & Warendorf, de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur (Vakbibliotheek onder leiding van L. Zwiers, 1919-1924) en S.L. van Looy (*Opdracht, bestek, begroting*, 1924), in Rotterdam (*Beknopt leerboek der constructieve burgerlijke bouwkunde*, 1924) bij D. Bolle (*Wat belanghebbenden van de ongevallenwet behooren te weten*, 1905) en W.L. & J. Brusse, in Leiden bij A.W. Sijthoff (*Bouwstoffen*, 1924), en in Haarlem bij Ruygrok & Co. (*Ons huis, hygiëne en gerieflijkheid*, 1924).

verschenen.¹¹⁶ In hetzelfde jaar dat de vierde druk van zijn boek over landmeten bij Kosmos uitkwam, schreef hij zelfbewust aan Van der Kolk over een idee voor een nieuw project:

Ik vraag uwe aandacht voor de uitgave van een boekwerk in den geest als Nederlandsche Bouwkunst over Nederlandsche Interieurs. In hoofdzaak een plaatwerk. Door myn relaties op het gebied der interieurkunst ben ik in staat een zeer fraaie collectie van de beste werken op dit gebied byeen te brengen van bekende Nederlandsche Moderne kunstenaars, niet alleen beperkt tot het woon-int[interieur]. Ik stel my voor een uitgave van ong. 50 à 60 platen en maak my sterk, dat de goede meubelzaken, waar ik door myn behangsel overal bekend ben, deze uitgave zeer zullen toejuichen.¹¹⁷

Van der Kolk zou het voorstel niet honoreren. Naar het waarom is het gissen, want zijn reactie is niet bekend. De verklaring hiervoor is waarschijnlijk dat in hetzelfde jaar dat Zwiers zijn voorstel deed, Van der Kolk met Paul Bromberg het boek *Het Hollandsch interieur* voorbereidde, dat in 1931 zou verschijnen. Een publicatie die het begin zou markeren van een hele reeks boeken bij Kosmos op het gebied van de woninginrichting.¹¹⁸

Het statistisch beeld: de aardrijkskundige wandplaten van Willem Sandberg

Willem Sandberg, de latere directeur van het Stedelijk Museum in Amsterdam, had voor de zomervakantie van 1930 een gesprek met Jacobus Ahrend gehad. Onderwerp was de uitgave van een aantal door Sandberg ontworpen aardrijkskundige platen. Na in 1927 het schilderen te hebben afgezworen, was Sandberg in het jaar daarop begonnen met zijn activiteiten als grafisch ontwerper. Dat heeft hij vervolgens, naar eigen zeggen, tien jaar lang met veel plezier volgehouden. In die periode werkte hij voornamelijk voor overheidsinstellingen, zoals de posterijen. In 1927 had Sandberg in Wenen de socioloog Otto Neurath leren kennen, die daar directeur was van het Instituut voor Maatschappij en Economie. Met behulp van beeldstatistiek liet hij de ontwikkelingen en samenhangen in het socialistische Wenen zien. Sandberg was geboeid geraakt door deze beeldstatistieken en paste ze zelf vaak toe, onder andere in 1928 en 1929 voor de PTT. Met de crisis kwam er een eind aan de opdrachten, wat voor Sandberg aanleiding zal zijn geweest de plannen te ontwikkelen voor de met Ahrend besproken uitgave.¹¹⁹

Ahrend had het plan vervolgens met Van der Kolk besproken en Sandberg verzocht met hem contact op te nemen. Dat deed Sandberg, en een afspraak volgde.¹²⁰ Sandberg had een bijlage bij zijn brief gevoegd met de titel ‘Verhoudingen tusschen menschen en dingen in beeld gebracht’. Daarin schreef hij: ‘De gebruikelijke atlanten laten zien WAT er op aarde is en WAAR. Deze aardrijkskundig-statistische platen laten bovendien zien HOEVEEL’. Daarna volgde een voorstel voor de uitgave van een eerste serie van achttien platen, bestemd voor de hoogste klassen van de lagere school en voor de laagste van het middelbaar onderwijs. Voorts was bij de brief een brochure van zestien pagina’s gevoegd met de titel *Het verleden in Egyptische reliëfs / Het heden in statistisch beeld*, waarin Sandberg aandacht voor zijn project vroeg. We lezen in de brochure:

Het statistisch beeld. Tekst en ontwerpen door W.J.H.B. Sandberg / Amsterdam
Hoofdweg 310 Telefoon 80551 / Statistische gegevens: Statistiek van de sterfte 1927 /
Jaarcijfers 1928. Uitgaven van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het Egyptisch

¹¹⁶ Zwiers was (hoofd)redacteur van de tijdschriften *Architectura*. *Orgaan van het Genootschap Architectura et Amicitia* (in 1908 en 1909 redacteur van het technische gedeelte); *Centraalblad der bouwbedrijven voor Nederland en koloniën* (1 [1909] – 9 [1917]); *Vademecum der bouwvakken* (1915-?); *De technische nijverheidsvakken* (1922-1923); *Bouwkundig tijdschrift* (1924-1925).

¹¹⁷ Brief 11-01-1930: Zwiers aan Van der Kolk.

¹¹⁸ Zie voor het boek van Bromberg hoofdstuk 3.1.3. Woninginrichting.

¹¹⁹ De gegevens in deze alinea zijn ontleend aan: Leeuw-Marcar 1981, pp. 11-13.

¹²⁰ Brief 15-09-1930: W.J.H.B. Sandberg, Amsterdam, aan Van der Kolk.

relief op den omslag stelt voor: Prins Kaninisut op weg naar Heliopolis, 5600 jaar geleden. [...] We staan pas aan het begin. We moeten verder! De meeste *opdrachten* dragen uitteraard [sic] een eenzijdig karakter, daar ze gewoonlijk een speciaal, nauwkeurig afgebakend, gebied betreffen. De mogelijkheden van het statistisch beeld reiken verder. Ik geloof dat deze liggen op het paedagogisch gebied in den ruimsten zin. Daarom ligt het in mijn voornemen een serie platen te ontwerpen en daarvan een reizende collectie te stichten die in de eerste plaats aan oud en jong een *juister wereldbeeld* ‘voor oogen stelt’. Ik denk hier aan de verhouding van onze aarde tot zon en sterren, de geografische verhoudingen op aarde, rasverhoudingen, arbeid, productie, vergelijkingen tusschen de verschillende werelddeelen en landen, de techniek, de uitvindingen, het verkorten der afstanden te voet, paard, trein, vliegtuig, ... en bovenal die verhoudingen en omstandigheden, waar ter wereld ze ook mogen gevonden worden, welke zouden kunnen wijzen in de richting waarheen onze gemeenschap zich ontwikkelen gaat. Ik vertrouw dat zij, die willen meewerken aan het totstandkomen van dit werk, intellectueel of finantieel, zich met mij in verbinding zullen stellen. Sandberg. Amsterdam, November 1929.

Van Van der Kolk is geen reactie bekend, maar we mogen aannemen dat hij direct al bij de afspraak met Sandberg heeft laten weten de uitgave van de aardrijkskundige wandplaten niet ter hand te zullen nemen, ongetwijfeld omdat deze onderneming teveel risico met zich mee zou brengen.

Naar warmer woningen van Koen Limperg

De architect Koen Limperg, lid van de architectengroep ‘de 8’ in Amsterdam, benaderde Kosmos in 1935 met het voorstel voor een boek over het warmte-isulerend vermogen van bouwconstructies en bouwmaterialen. Hij had het geschreven in samenwerking met de Thermotechnische Dienst van de Warmtestichting in Utrecht.¹²¹

Een bespreking vond plaats op het kantoor van Kosmos, maar Van der Kolk zag er direct al van af. Het aantal kopers achtte hij te gering.¹²² Nu was het onderwerp ook wel erg specialistisch, maar gezegd moet worden dat hij met de afwijzing een interessant auteur liet lopen. Limperg, die sterk geïnteresseerd was in de technische kant van het bouwen, zoals vele architecten van het Nieuwe Bouwen, ging vervolgens met zijn plan naar Van Holkema & Warendorf, die er wel brood in zag. Het is vreemd dat Limperg niet direct naar Van Holkema & Warendorf was gestapt, want deze uitgeverij gaf al vanaf 1932 het tijdschrift *de 8 en Opbouw* uit, de spreekbuis van de progressieve architecten van het Nieuwe Bouwen. In 1936 zou Limpergs boek verschijnen onder de titel *Naar warmer woningen*, met op het omslag een foto van het al even progressieve grafisch ontwerp bureau Co-op 2.¹²³ Nog in 1960 volgde een tweede druk, met een voorwoord van de architect en hoogleraar J.H. van den Broek. Helaas kon Limperg zelf het verschijnen daarvan niet meer meemaken, omdat hij in juli 1943 door de Duitsers was gefusilleerd vanwege zijn deelname aan de overval op het Amsterdamse bevolkingsregister.

De kunst van het wonen

W. Kuyper uit Amsterdam had een ‘Bureau voor Binnenhuiskunst’, dat zich specialiseerde in woninginrichting, meubelen, stoffen, tapijten, verlichting, adviezen, nieuwbouw en verbouwingen, zoals blijkt uit het briefhoofd van de brief die hij in 1943 naar Jac. van der

¹²¹ Brief 08-06-1935: Koen Limperg aan Kosmos.

¹²² Brief 27-06-1935: Van der Kolk aan Limperg.

¹²³ Twee andere boeken waarvan Limperg co-auteur was: Koen Limperg, G.J. Meyers en R. Lotgering-Hildebrand, *Keukens*. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar, 1935 en Koen Limperg en W. van Gelderen (samenst.), *Boerderijen*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf, 1938.

Kolk stuurde. Hij liet weten te beschikken over een uitgebreide fotocollectie van uitgevoerde interieurs en meubelen. Wilde Van der Kolk deze collectie misschien eens zien?¹²⁴ Dat was het geval. De correspondentie vertoont hiaten, maar in ieder geval bracht Kuyper de prospectus ter sprake van het luxueuze boek van de binnenhuisarchitect Bas van Pelt dat later dat jaar zou verschijnen. Daar was hij weliswaar niet bij betrokken, maar het diende wat Kuyper betreft als voorbeeld voor een door hem samen te stellen boek over interieurs en meubels. Van der Kolk schreef aan Kuyper:

Uit het prospectus, van het te verschijnen boek over het werk van Bas van Pelt, blijkt duidelijk, dat dit geen gewone uitgave is. Het zal wel met propagandistische doeleinden zijn opgezet. Het wordt ook niet door Stols uitgegeven, doch slechts in de handel gebracht. Dezelfde Stols heeft gedurende enige jaren Bas van Pelt vertegenwoordigd in Maastricht, had daar ook toonkamers. De tekst van het prospectus is wel erg afgestemd op de mentaliteit van een groep tegenwoordige boekenkopers, die men veel, zo niet alles, kan wijsmaken.¹²⁵

Van der Kolk had dus geen hoge pet op van het boek dat louter diende tot meerdere glorie van de architect en zijn werk. Het heeft, zeker voor de oorlogsjaren, een bijzonder groot formaat en kent blijkens het colofon behalve de gewone oplage ook een luxe editie op Hollands tekstpapier, waarvan de exemplaren doorlopend zijn genummerd en voorzien van een handtekening van Bas van Pelt. In de kunstcriticus Pieter Koomen vond Van Pelt de juiste *ghost writer*, waarmee overigens niets ten kwade gezegd is over de inhoudelijke kwaliteit van de tekst. Dat Van Pelt zijn boek niet als een niemendalletje beschouwde, moge blijken uit de laatste zin van zijn voorwoord: ‘Zoo moge dit boek het geluk onzer medemenschen helpen bevorderen, ter eere van het eeuwig-ongekende’.

Twee weken later schreef Van der Kolk aan Kuyper dat hij graag met hem wilde samenwerken. Hij had grote waardering voor zijn werk, waarvan Kuyper hem foto's had laten zien, en hij was er van overtuigd dat een boek over binnenhuiskunst door Kuyper samengesteld aan hoge eisen zou voldoen.¹²⁶ Het boek zou er komen – en aan hoge eisen voldoen – maar niet bij Kosmos. In 1947 verscheen bij C.A.J. van Dishoeck in Bussum van Kuypers hand *De kunst van het wonen*, een even luxueus boek als dat over Bas van Pelt, en zelfs in een nog groter formaat. De schitterende foto's waren ongetwijfeld afkomstig uit Kuypers eigen collectie.¹²⁷ Het boek was succesvol, een derde druk verscheen in 1951.

Kastelen in Nederland

Dirk Frederik Slothouwer (1884-1946) was de eerste promovendus aan de sinds 1901 zelfstandige afdeling Bouwkunde van de Polytechnische School in Delft.¹²⁸ Zijn proefschrift *Bouwkunst der Nederlandsche Renaissance in Denemarken* verscheen in 1924 bij P.N. van Kampen in Amsterdam. Twee jaar later al werd Slothouwer benoemd tot hoogleraar architectuur in Delft.¹²⁹ Van Herman Rosse, een collega van Slothouwer in Delft, met wie Van der Kolk een boek voorbereidde over oude Amsterdamse interieurs, had Van der Kolk vernomen dat Slothouwer bereid was eens te overleggen over een boek over kastelen dat hij onder handen had.¹³⁰ Een bespreking volgde vier dagen later in Den Haag. In het verslag van deze bespreking schreef Van der Kolk dat Slothouwer gegevens had verzameld over alle

¹²⁴ Brief 05-10-1943: W. Kuyper aan Kosmos.

¹²⁵ Brief 16-10-1943: Van der Kolk aan Kuyper.

¹²⁶ Brief 29-10-1943: Van der Kolk aan Kuyper.

¹²⁷ Onder de fotografen vinden we Henny Cahn, Co-op 2, Martien Coppens, Frans Dupont, Fons Hellebrekers, E. Holmèn, E.M. van Ojen, Jaap d'Oliveira, H. Spies, Kryn Taconis en Arne Wahlberg.

¹²⁸ In 1905 werd de naam gewijzigd in Technische Hoogeschool en een jaar later kregen de hoogleraren promotierecht.

¹²⁹ Voor Slothouwer, zie <http://zoeken.nai.nl/CIS/persoon/3785> (12 november 2015) en Van Bergeijk 2016.

¹³⁰ Brief 06-05-1944: Van der Kolk aan Slothouwer. Rosse was van 1933 tot 1947 hoogleraar decoratieve kunst.

kastelen in Nederland die nog bestonden (ca. 30%) en die verdwenen waren (ca. 70%).¹³¹ Slothouwer dacht aan een gids van circa vierhonderd pagina's bij een formaat van 15 x 22 cm., en hij had gevraagd wat een dergelijk boek zou moeten kosten. Van der Kolk noemde een prijs van f 7,50, maar Slothouwer vond f 12,50 zeker haalbaar. Ook over de oplage hadden ze verschil van mening. Van der Kolk dacht aan 2.000 tot 2.500 exemplaren, maar Slothouwer vond dat te weinig. Daarmee reageerde Slothouwer niet anders dan de meeste auteurs, die de kansen van hun boek hoger inschatten dan de uitgever ervan. Een eerdere poging van Slothouwer het boek uit te geven bij A.W. Sijthoff in Leiden was trouwens ook al gestrand. Sijthoffs directeur, Van Looy, was tot zijn verwondering weinig enthousiast geweest.¹³² Hij had het boek een droge opsomming van feiten genoemd en gezegd dat uitgave ervan alleen met subsidie mogelijk was. Van der Kolk gaf te verstaan dat het oordeel van de firma Sijthoff hem niet verbaasde en zag dan ook van uitgave af. De 'gids' van Slothouwer zou evenmin bij een andere uitgever verschijnen. Wel publiceerde hij een jaar later bij Sijthoff een boek over de paleizen van Frederik Hendrik.

New Architecture in Denmark

In 1946, twee jaar na de bespreking over de kastelengids, benaderde Slothouwer Kosmos opnieuw.¹³³ Hij was net terug van een verblijf van twee maanden in Denemarken, een land dat hij goed kende door zijn proefschrift over de bouwkunst van de Nederlandse Renaissance aldaar, en omdat zijn vrouw Deense was. Hij stelde een nieuw boek voor met de titel *New Architecture in Denmark*. Kosmos leek hem de juiste uitgeverij vanwege de goede contacten met het buitenland. In Denemarken zou men het toejuichen als een dergelijk boek werd geschreven door een niet-Deen, vond Slothouwer, want partijdigheid was daardoor uitgesloten.

Dit voorstel was Van der Kolk uit het hart gegrepen, want hij liep al langer rond met het plan voor een serie boeken over moderne architectuur in verschillende landen, die voornamelijk in het buitenland verkocht zouden kunnen worden. De reden die hij aanvoerde, was opmerkelijk: Nederland had volgens hem een grote behoefte aan deviezen.¹³⁴ In een notitie voor eigen gebruik schreef Van der Kolk overmoedig: 'New Architecture in Europe, Denmark by Prof. Slothouwer'.¹³⁵ Opnieuw hechtte hij er blijkbaar aan de titel van de auteur te vermelden. Het idee zou wellicht levensvatbaar zijn gebleken, ware het niet dat Slothouwer in december van dat jaar 'na een kortstondige ongesteldheid' op 62-jarige leeftijd overleed.

Het nieuwe Rotterdam van Rein Blijstra

In 1954 stuurde Reinold Kuipers, 'Hoofd Uitgeverij De Arbeiderspers' een brief aan J. Ahrend, Directeur N.V. Wed. J. Ahrend & Zoon. Hij herinnerde Ahrend eraan dat hij hem plakboeken had overhandigd met artikelen van R. Blijstra over de herbouw van Rotterdam. Hij had toen gevraagd of een van de uitgeverijen die binnen Ahrends bereik lagen wellicht een boek van Blijstra over het genoemde onderwerp zou kunnen uitgeven. Blijstra was chef van de kunstredactie van het door De Arbeiderspers uitgegeven dagblad *Het Vrije Volk*, waarin de artikelen waren verschenen. Weliswaar kwam De Arbeiderspers als eerste in aanmerking voor de uitgave, schreef Kuipers, maar de uitgeverij wilde zich niet op het gebied van de architectuurboeken begeven. Inmiddels waren bijna vijf maanden verstreken, en Blijstra begon ongeduldig te worden. Kuipers herinnerde Ahrend aan zijn telefonische

¹³¹ Verslag bespreking 10-05-1944: Van der Kolk met prof.dr.ir. Slothouwer, Lange Voorhout 30, Den Haag.

¹³² S.G. van Looy had de leiding over de Uitgeverij S.L. van Looy in Amsterdam totdat deze uitgeverij in 1924 werd overgenomen door Sijthoff. Daarop werd S.G. van Looy uitgever bij Sijthoff. (zie Sijthoff 1950, p. XXXI.)

¹³³ Brief 26-09-1946: Slothouwer aan Kosmos.

¹³⁴ Brief 02-10-1946: Van der Kolk aan Slothouwer.

¹³⁵ Notitie 15-10-1946 van Van der Kolk.

toezegging de zaak in de jaarvergadering van Kosmos ter tafel te brengen.¹³⁶ Van der Kolk stuurde de plakboeken twee maanden later terug. Hij zag niet veel in publicatie van de artikelen in boekvorm, ook niet als ze met veel foto's zouden worden toegelicht. Voor een boek over de architectuur van Rotterdam als nieuwe stad was het naar zijn mening nog te vroeg.¹³⁷ Dat vond uitgever Ad. Donker in Rotterdam niet. Hij publiceerde een jaar later onder redactie van ir. C. van Traa het boek *Rotterdam. De geschiedenis van tien jaar wederopbouw*. Onder de veertien medewerkers vinden we Blijstra, met een bijdrage over de geschiedenis van het wonen. Tien jaar later zou dezelfde Blijstra in opdracht van de Gemeente Rotterdam het standaardwerk *Rotterdam, stad in beweging* schrijven. Uitgever was De Arbeiderspers.

¹³⁶ Brief 12-07-1954: Kuipers aan J. Ahrend, Directeur N.V. Wed. J. Ahrend & Zoon.

¹³⁷ Brief 28-09-1954: Van der Kolk aan R. Kuipers, De Arbeiderspers.